

La memòria dels sants

DD. AA., *Vides medievals de sants: difusió, tradició i llegenda*. Edició a cura de Marinela Garcia Sempere i M. Àngels Llorca Tonda, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana («Symposia Philologica», 22), Alacant 2012, 207 pp.

Aquest llibre col·lectiu, pulcrament editat, recull vuit treballs d'especialistes sobre diversos aspectes de vides de sants en els àmbits de la historiografia catalana, castellana i llatina, un gènere de contorns gegantins, erudit, popular i semipopular. Aquí hom aporta documentació de primera mà, la majoria inèdita, comparatista, sobre el culte i les seves fonts, sobre la recepció d'uns comportaments exemplars en una cort celestial, sobre com s'han projectat aquestes vides en l'imaginari col·lectiu, sobre quin paper hi va jugar la impremta en modificar uns vells esquemes manuscrits, el valor de l'estampa xilogràfica en la difusió del seu culte, d'un llegendari sovint manipulats, sobre com aquests sants i santes, alguns extravagants i afegits, tenen cara i ulls per l'art de la tipografia, amb el lligam poderós entre text i imatge, i quins problemes d'ecclòtica presenten algunes vides aquí transcrites i/o estudiades, etc.

Autores i autors són gent sàvia d'arxiu i de biblioteca que obren nous camins de recerca, que mostren que disposem encara d'uns recursos manuscrits, impresos i artístics per avaluar, que ens superen per la seva magnitud i complexitat. Les vides de sants són una singularitat en totes les literatures romàniques per la seva peripècia edificant o moralitzant. El guió de moltes d'aquestes vides, que de vegades ve fixat per temes bíblics i/o llegendaris que els serveixen de base, s'amplia en successives refoses o ampliacions, redaccions apòcrifes, amb vides de difusió individual, etc. El llibre, en conjunt, permet avançar en aquests coneixements, un gènere que té moltes derivacions: antropològiques, folklòriques, religioses, literàries, presència de plecs i de literatura de canya i de cordill, exvots, etc. Els llibres de miracles, molt nombrosos a l'època medieval, alguns lligats amb els evangelis, aviat es relacionen amb un altre gènere més

potent: el culte pòstum a la memòria de determinats sants. Els predicadors s'ajudaven d'aquestes vides exemplars per il·lustrar capítols dels seus sermons.

Tot són lliçons de microhistòria a partir de fonts de que vegades no resisteixen cap anàlisi científica, a partir de mitges veritats que s'han anat transmetent per diverses pressions, per voluntats individualitzades, per canvis històrics. Com es fabriquen els sants, la intercessió dels quals fa la impressió que és tan eficaç? De vegades un document en paper o iconogràfic, una escriptura santa, el senyal d'un miracle, una relíquia, un procés de canonització han portat als altars un màrtir, un sant, una santa, un obscur personatge de vida efectivament exemplar o pretesament. Les confraries que els promovien, els homes d'església que afavorien el culte enfront de les heretgies, els papes que canonitzaven sants i santes s'asseguraven així la complicitat dels fidels d'un territori, el control sobre l'espiritualitat d'una parròquia, la transmissió d'uns certs valors dominants. Les processons, els romiatges, les canonitzacions afavorien les excel·lències d'unes advocacions concretes, en un territori acotat.

Només ens hem de fixar en les fonts documentals que ens han pervingut, estudiades aquí, per adonar-nos que la lectura de vides de sants era molt difosa, a casa nostra, des de l'època medieval. Arreu hi ha manuscrits, referències a llibres, a estampes, pintures, escultures, medalles que ens fan adonar de com aquestes vides, la majoria extretes de la *Legenda aurea*, d'històries universals, eren viscudes per religiosos i seglars, multiplicades per la memòria del poble, pels antologadors de vides devotes, molt nombrosos durant els segles XVII i XVIII. Només hem de veure la nombrosa tradició gogística sobre els sants i santes, encara que sense cap estudi en aquest magnífic volum.

Les compilacions de llegendaris hagiogràfics, la *Legenda aurea* no n'és l'única, donen fe de la quantitat de refoses, de fonts encara per estudiar, en un gènere molt generós, en el qual aquests homes i dones, fars en la foscor, mostren una fortalesa exemplar davant de les adversitats, gairebé sempre per haver patit un martiri exemplar en defensa d'una fe. Des d'un punt de vista literari, algunes d'aquestes peces isolades, editades com a fullets, tenen també un cert tremp narratiu, mancats com estem, en certs moments, a l'àrea lingüística catalana, d'una narrativa curta sòlida. Aquests treballs que ens parlen de molts corrents culturals que es barregen, mostren les il·luminacions d'ordre espiritual de la nostra cultura que es van multiplicar al llarg de l'edat moderna, tema aquest que molt bé il·lustra Pep Valsalobre en parlar de la *Catalonia Sacra*.

Només els sants i santes que poblen les relacions de solemnitats públiques durant el barroc marquen una nova línia de treball. Allí hi ha vers, prosa, diàlegs

dramàtics, literatura devota. Aquesta obsessió santificadora la trobem ben viva fins a les acaballes del segle XVIII, accentuant localismes, trets de patriotisme particulars. Els lectors de vides de sants restaven fascinats per la plasticitat d'uns comportaments, dels quals extreien una doctrina, un camí de vida. Les vides de sants sofreixen, però, moltes manipulacions. Sovint la faula sagrada s'amaneix amb altres motius narratius, plàstics, propis d'altres gèneres que en dificulten l'estudi en la seva totalitat.

El cas català, valencià, mallorquí i rossellonès, que són els que més m'interessen, mostren com aquestes llegendes que es vivifiquen a través de la prosa, la poesia, els goigs, el teatre, el devocionari han il·luminat períodes de la nostra història cultural que semblaven dormits. Gairebé m'atreviria a dir que les aportacions de Glòria Sabaté, Lourdes Soriano, Gemma Avenosa i Marinela Garcia esdevenen un inventari quasi exhaustiu de la producció d'un gènere predominant a les nostres lletres, molt productiu, durant moltes centúries. Aquesta força anònima i tradicional d'impressors, lectors, consumidors de vides exemplars ha mantingut la cohesió d'una certa vida literària, uns estímuls de la vida de la cultura que han preservat el conreu del català en moments difícils. També és interessant l'aportació de Tomàs Martínez, que obre noves vies a l'estudi de l'hagiografia espiritual, en aquest cas a partir de l'obra d'Àngela Foligno. Àngel Gómez Moreno fa una recerca sobre una artista viva i coneguda: Ouka Leele, que trenca motlles, que manipula coneixements. Aquí s'interessa per la figura de santa Bàrbara i altres ideals femenins, devots, que van pujar als altars. Aquí veiem el potencial de la faula sagrada que permet lectures postmodernes, transgressions.

Darrere d'aquesta literatura hagiogràfica, que com ens mostren aquests estudiosos va tenir una vitalitat extraordinària, hi havia uns grups socials encara per estudiar. Em refereixo a les comunitats religioses que fomentaven la predicació, a nuclis universitaris i conventuals que feien florir els estudis de teologia, a editors, a confessors i homes d'església que recomanaven unes lectures i advocacions determinades. En una ocasió Jordi Rubió va dir que els llibres viatjaven. Aquí entràriem ja en els productes comercials. M'atreviria a dir que les devocions, caducades o no, també ho feien, afavorides per la difusió de la impremta, la prèdica, el retaule fastuós, el cerimonial, etc. Els inventaris de llibreries conventuals, de particulars, els anomenats *post mortem* donen fe de la importància dels llibres i vides de sants, dels quals hi havia un gran consum. Qui més qui menys buscava models de santedat, d'intercessió davant moments difícils. Hom s'encomanava a *l'exemplaire des personnages*, a tota aquesta tradició literarioreligiosa de lloança. La lectura en veu alta o personal d'aquestes vides exemplars servia

per a demanar protecció, la seva intercessió per a uns pobres pecadors i pecadores que vivien unes vides curtes i desolades, en terres sotmeses, arrasades per la pesta i la guerra. De la lloança s'anava a una petició concreta en demanda d'auxili. Les seves vides, plenes de peripècies amb trets novel·lescos, tenien un contingut més ric i edificant que les nostres, més sedentàries i rutinàries. Eren capaces d'obrar miracles, de moure voluntats adormides.

PEP VILA
ILCC

Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie, edició i introducció de Stefano M. Cingolani; traducció i notes de Robert Àlvarez Masalias. Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum / Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2012, 307 pp.

La tasca continuada de l'investigador Stefano M. Cingolani en el camp de la historiografia catalana medieval l'ha portat, en aquesta ocasió, a aproximar-se a un text que, per altra banda és, segurament, un dels més complexos de la nostra tradició historiogràfica: les *Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie*, del qual són conegudes quatre versions diferents que mostren els diferents estadis en la redacció d'una obra que, com el mateix Cingolani defineix, formaria part del grup de «textos en moviment», redactats per més d'un cronista, sovint anònim». Per una altra part, cal destacar com l'investigador italià detecta com aquesta crònica representaria dues funcions fonamentals, atés que, per un costat, aquesta mena d'escrits «tenen com a finalitat sancionar el reconeixement de l'existència autònoma d'una terra, d'una entitat política o d'una família noble» i, per una altra part, «marquen un moment de definició de la memòria històrica que s'erigirà com a determinant de cara al futur i a la composició de nous textos» (11). Amb paral·lelismes en historiografies com l'anglesa, la francesa i la castellana —com s'encarrega d'assenyalar Cingolani—, les *Gesta* «representen el primer i fonamental moment del llarg procés de fixació de la memòria dinàstica dels comtes de Barcelona i de la seva consolidació en el poder» (12). La qual cosa equival a dir que, en definitiva, aquesta obra és una de les primeres —si no la primera— on podem detectar l'ús de la historiografia amb una clara voluntat propagandística i

amb una clara voluntat de consolidar el poder dels sobirans del casal de Barcelona, enfrontats al poder francès i autònoms, lliures ja del pes dels monarques de França amb les genealogies dels quals, sovint, començaven fins aquell moment les cròniques anteriors —i encara algunes de posteriors—, en la mesura que els autors se sabien formant part d'una entitat «superior» que significava el record més o menys real, més o menys present, de l'entitat política hereua de l'imperi de Carlemany.

Si mirem, doncs, els moments inicials de les cròniques catalanes, és ben fàcil captar certes intencions en els autors: les *Gesta* comencen amb una llegenda —la del pare semiinventat de Guifré el Pelós—, de clar caràcter «antifranc» (63), perquè, si alguna cosa pretén en aquells moments el redactor, és fonamentar i prestigiar el poder dels Barcelona, al marge i a part de la corona de França. Si mirem com comença la *Crònica o Llibre dels Feits* de Jaume I, resulta evident que el monarca no vol cap altra cosa que potenciar la seua pròpia figura i és per això que inicia el seu relat, bàsicament, des del seu naixement, tot i que, per embellir la seua nissaga, per prestigiar la seua genealogia nobilíssima, es remuntarà breument a parlar de la seua mare —descendent dels emperadors de Bizanci— i, encara, farà esment brevíssim, en uns paràgrafs superficials i merament *informatius* —però indiciaris—, de la presència paterna que, segurament, no devia inspirar cap veneració en el rei Conqueridor. Muntaner, per posar un altre cas, farà arrancar la seua *Crònica* en el regnat precisament del Conqueridor, a qui considera, així, l'inciador de la nissaga dels Aragó, tal com li agrada concebre-la al cronista. Per tant, tornant a la idea de Cingolani, el començament de les *Gesta* no pot ser més revelador.

El cas de les *Gesta*, encara, presenta altres aspectes que convé assenyalar: fruit i culminació de l'escola dels annalistes del monestir de Ripoll —que n'haurien estat la base, juntament amb altres possibles fonts més o menys llegendàries—, representa alhora l'inici d'una veritable historiografia *nacional* i d'una nació concreta: la catalana, personalitzada en la nissaga dels Barcelona i les seues múltiples i variants ramificacions en altres dels comtats i senyories catalans —i occitans de vegades—, el pes del quals encara serà visible en les intitolacions del mateix rei en Jaume, que serà rei d'Aragó, de Mallorca, de València, i comte de Barcelona i d'Urgell, i, encara, senyor de Montpeller.

En un altre àmbit ben divers, cal indicar com el text de les *Gesta*, a més, presenta la dificultat afegida d'haver-nos arribat en quatre estadis diferents, com ja hem dit. Dels tres primers —que coneix també ben detalladament Cingolani i sobre els quals ha treballat en altres estudis seus—, en fa, a la introducció del llibre que comentem,

un breu i clarificador repàs (14-24), tot fent un esment especial del que cadascun d'ells representarien, pel que fa al seu significat, de cara a la reafirmació del poder del casal dels Barcelona a Catalunya i, després, a Aragó. De fet, com assenyala Cingolani, el text «pretén individuar el moment en què començà la transmissió hereditària i ininterrompuda del poder a mans de la mateixa nissaga [els comtes de Barcelona], fins al moment en què escriu l'autor» (17). Per això, també, Cingolani llança una hipòtesi (17-18) que cal considerar, quan diu que

les *Gestes dels comtes* volen demostrar narrativament allò que el *Liber Feudorum Maior* feia de manera documental: el perquè i el quan de l'establiment del dret hereditari a la possessió d'un *honor* feudal, ja sigui el comtat de Besalú o el regne d'Aragó, de manera que mostra encara una certa dependència de la memòria historicogenealògica de les exigències legals. És aquesta coherència en els plantejaments, que em porta a creure que la redacció de la primera part de les *Gestes dels comtes* no es remunta al regnat de Ramon Berenguer IV, com s'ha dit sense cap fonament, o, genèricament al 1162-1184, sinó a un moment de plenitud d'Alfons I, doncs, més raonablement, entre els anys 1180 i 1184, de manera que no podem excloure una comissió reial rere la composició del text.

Aquesta idea, encara, es veu reforçada per altres dades que aporta Cingolani i que fan veure que un text com els *Gesta* cal vincular-lo, clarament, a la voluntat d'un monarca que, nou rei d'Aragó, i sabent-se pertanyent al casal de Barcelona i, per tant —tot i que per claríssim dret hereditari per part de mare—, l'iniciador mascle d'una nova dinastia reial, necessita prestigiar més encara les seues arrels paternes, que no passaven d'uns comtats legalment dependents de la casa reial de França. Alfons I —de Catalunya, II d'Aragó— és el primer comte de Barcelona que, de ple dret, podrà parlar d'igual a igual als reis de França, i és per això que necessita una historiografia darrere seu que confirme les excel·lències de la seua nissaga.

En companyia d'aquella operació de prestigiar-ne els orígens, Cingolani ens parla també d'una ideologia que podrem detectar al text i que perdurarà fins a la fi de la dinastia: «la ideologia de la imitació, i de la superació, dels avantpassats» (19). Una idea molt atractiva i que dóna bons fruits si l'apliquem a les cròniques que, amb els anys, naixeran a l'empara del casal d'Aragó: Jaume I fa el clar efecte d'escriure per als seus descendents més immediats; o Muntaner, que pretén donar lliçons als prínceps de la família aragonesa, posant les gestes que ha vist com exemple per als governants del seu temps i del futur; i etc.

Cingolani, a més, en explicar l'interés de les *Gesta* assenyala, també, el caràcter «fortament llegendari» d'aquell text (22) i s'entreté a explicar els diferents aspectes de

relleu de les diverses versions que porten, al remat, a la darrera de totes elles i que és, en definitiva, la que s'edita en aquest volum que ara comentem. Així, l'autor de l'estudi inicial dedica unes pàgines a comentar quin era el panorama historiogràfic amb què es va trobar el redactor de la versió definitiva (24-29), especialment important pel que fa a conèixer de quines fonts va poder disposar, i, finalment, comenta més *in extenso* la darrera redacció de les *Gesta* que, en llatí, ha arribat fins a nosaltres (39-47) i que ara, acompanyada de la traducció duta a terme per Robert Àlvarez Masalias, es publica ací, en versió acarada per tal de fer més fàcil i manejable el text.

Val a dir que la versió final de les *Gesta* és obra de diferents autors i compiladors que, amb major o menor grau, s'implicaren en el relat i donaren, com a fruit, aquest text «en moviment» de què parlava Cingolani a l'inici del seu estudi. I així ho fa veure l'estudiós italià, quan remarca tots aquells punts dignes de ressenyar —pel que fa als autors que intervingueren en la redacció final de la crònica— i ens fa veure com, al compàs de la cronologia, els interessos, les motivacions finals, les voluntats últimes que podem detectar-hi, ens porten a veure les *Gesta* com un document vivíssim i explícit de la voluntat d'uns governants que volien construir una memòria nacional de cara a l'esdevenidor i que, en un determinat moment, arribat Jaume I, serien superats per l'obra historiogràfica del Conqueridor, molt més personal, més viva, molt més directa i impactant, amb un canvi d'enfocament evident.

En un apartat final, encara, Stefano Maria Cingolani ens aporta les dades necessàries per a comprendre la tradició manuscrita de les *Gesta* i les *Gestes* —incloent-hi, òbviament, els exemplars perduts—, i ens justifica el perquè d'aquesta nova edició que, al seu parer, «es feia necessària, no tant pel fet que la de Barrau contingués massa errors. De fet, és una bona edició amb pocs errors de lectura que he pogut corregir, ja que, en efecte, des del punt de vista textual, la major part de les diferències rau en diferents interpretacions del mateix text. La raó principal per procurar una nova edició és en els criteris d'alt intervencionisme de Barrau: aquest, de manera avui dia absolutament injustificada, modificà constantment la grafia dels manuscrits adaptant-la a unes normes clàssiques, totalment diferents, i estranyes, a les medievals; a més, corregí molt sovint els que ell interpretava com errors de gramàtica i que, sovint, es deuen senzillament al fet que la sintaxi medieval és de vegades diferent de la dels manuals de llengua llatina clàssica» (53) i, encara, algun altre detall d'ecdòtica que és comentat i que, a la fi, fa molt més fiable i recomanable aquesta edició de Cingolani que no l'anterior, de Barrau-Dihigo, del 1925.

Una «Nota del traductor», de Robert Álvarez Masalias, finalment, precedeix l'edició acarada, com ja hem dit, en versió llatina i catalana, on s'expliquen quins han estat els motius de la publicació de la versió en *pla* —com dirien els medievals— i que, sense cap dubte, cal agrair i loar, atés que posa a l'abast de tothom —i no sols dels erudits en llatí medieval, cada dia més difícils de trobar—, un text que va ser una de les primeres mostres del que podríem anomenar *consciència nacional catalana*. A Álvarez Masalias, a més, l'hem de felicitar per la iniciativa d'aquesta publicació —tot i que va començar a fer la traducció com un simple exercici personal— i per les abundoses i documentades notes de peu de pàgina que il·lustren la seua traducció i que fan, encara més fàcil, la lectura d'una versió ajustada, elegant i pulcra. L'edició llatina i la traducció catalana conformen, doncs, el gruix del volum (59-287), que es completa finalment amb una sèrie d'apèndixs genealògics de les famílies comtals catalanes i uns índexs de noms de llocs i de persona, que sempre són ben vinguts i ben útils.

En resum, la tasca duta a terme per Cingolani i Álvarez és, doncs, un treball acurat, complet i que era clarament necessari. Per la qual cosa està destinat a convertir-se en un text de referència per a tothom que estude la historiografia medieval i, especialment, la del període més antic. Que l'Obrador Edèndum i les Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili s'hagen ocupat de publicar en paper aquest volum és, a més, un esforç ben lloable.

VICENT JOSEP ESCARTÍ
Universitat de València

Rafael ALEMANY FERRER / FRANCISCO CHICO RICO (eds.), *Literatures ibèriques medievals comparades / Literaturas ibéricas medievales comparadas*, Alacant, 2012, Universitat d'Alacant / Sociedad Española de Literatura General y Comparada (SELGYC), 429 pp.

Durant el XVIII Simposi de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada (SELGYC), celebrat a la Universitat d'Alacant entre el 9 i l'11 de setembre de l'any 2010, tingueren lloc nombroses comunicacions entorn a tres seccions, una de les quals, la dedicada a l'àmbit de les literatures peninsulars en època medieval sota una perspectiva comparatista, és motiu d'aquesta ressenya. Endinsar-se en una obra

miscel·lània com aquesta entranya sempre una dificultat inicial vinculada al seu valor més evident, que no és un altre que l'heterogeneïtat temàtica i metodològica. A manera de contrapunt, cal aplaudir el pròleg signat pels professors Rafael Alemany Ferrer i Francisco Chico Rico, president i secretari respectivament d'aquesta trobada científica, els quals estableixen un lloable marc de classificació tipològica pel que fa al conjunt d'articles, de manera que es permet que cada investigador pugui accedir-hi d'acord amb els seus interessos específics de recerca especialitzada; en aquest sentit, val a dir que ens atrevirem a mamprendre el full de ruta proposat pels curadors esmentats a partir dels trenta-un treballs acceptats per a la versió impresa definitiva.

Els articles a càrrec de Tomás Albadalejo, Vicenç Beltran i César Domínguez constitueixen un petit subgrup de col·laboracions de caire fortament teòric, sense que això implique el bandejament de l'exemplificació pràctica. Aquest nucli analític es constitueix com el de més rellevància, ja que, al nostre parer, permet d'establir un necessari fil de cohesió interna en el volum gràcies a posar sobre la taula la conveniència de reflexionar metodològicament sobre l'activitat comparatista, no només en el context estrictament literari sinó també entre la literatura mateixa i altres àmbits. En el cas d'Albadalejo (pp. 15-38), s'estableix un feix de vincles entre la crítica transferencial, la retòrica cultural i, com a cademat metodològic, una teoria comparada del discurs, tota una proesa interdiscursiva que és posada en acció mitjançant un acostament pràctic a textos literaris castellans i portuguesos que mostra com és donat de trobar connexions amb els discursos retòrics de gènere demostratiu de lloança o textos legislatius. Pel que fa a Beltran (pp. 103-132), la seua aportació incideix en la necessitat de construir un entramat metodològic que permeti d'aprofundir en la ideologia inherent als textos medievals, una tasca encara pendent en l'àmbit ibèric i, especialment, en el pla literari; d'acord amb aquesta voluntat de seguir un camí de recerca innovador, l'autor presenta un complet estat de la qüestió dels estudis especialitzats sobre les ideologies en sociologia i història de la cultura i de les mentalitats, de manera que se'n desprèn un model d'aplicació sobre la literatura medieval. En última instància, Domínguez (pp. 189-201) s'interroga sobre la posició que correspon a les literatures medievals d'àmbit hispànic en el marc dels canons nacional i mundial, una pregunta que el du a plantejar que el concepte de literatura mundial ha d'ésser entès pluralment i que, en conseqüència, cal confegir diverses històries mundials de la literatura.

En el cas de les aproximacions a les vides de sants, hi observem una sèrie de treballs bolcats en exemples datats a la tardor medieval a nom de Marinela Garcia

Sempere, Carme Arronis, Hèctor Càmera i Tomàs Martínez Romero. L'article de Garcia Sempere (pp. 247-256) serveix a manera de pòrtic d'entrada a aquest subconjunt, ja que aborda el corpus de textos hagiogràfics conservats en àmbit català i, alhora, els contrasta amb els procedents de la tradició castellana. Una obra de l'encara no prou difós Miquel Peres és l'objecte del comentari d'Arronis (pp. 79-91), la qual, en confrontar *La vida de la verge Maria* d'aquell i *La vida y excelencias de la sacratíssima virgen María nuestra señora* de Francisco de Trasmiera, revela que aquesta, al contrari del que s'havia establert en catàlegs previs, no és una obra autònoma sinó tan sols una traducció versificada. Els vincles entre el *Misteri d'Elx* i la *Llegenda àuria* integren la matèria de reflexió per al treball de Càmera (pp. 133-146), un treball en què, molt perspicaçment, s'assenyala que la innovació en un text medieval no consisteix en la renúncia a fonts sinó en la capacitat de seleccionar i manipular les autoritats de què es beu. Pel que fa a Tomàs Martínez (pp. 303-312), el centre d'atenció és dedicat de nou a Miquel Peres, autor d'una *Vida de sant Vicent Ferrer* que, gairebé un segle després, és traduïda anònimament al castellà; amb gran precisió, Martínez focalitza sobre el text-meta tot analitzant com aquest ressegueix el de partida o quan se'n desvia.

L'acostament al *Tirant lo Blanc* compta amb les contribucions de tres joves investigadors vinculats a la Universitat d'Alacant: Anna Francés Mira, Maria Magdalena Llorca Serrano i Joan Ignasi Soriano Asensio. En el cas de Francés (pp. 225-236), el punt d'atenció s'emmarca en el contrast de la primera edició de la novel·la amb la traducció castellana del 1511, un exemple quasi coetani que, si bé omet passatges intencionadament, ofereix a l'investigador la possibilitat de fer comparances acurades entre dues llengües romàniques en un estat, si fa no fa, coetani. Per la seua banda, Llorca (pp. 271-279) enfronta el *Tirant* amb el *Quijote* a partir dels episodis secundaris autònoms o semiautònoms d'ambdues novel·les, procés d'acarament que la du a apuntar diverses idees que es perfilen com a sendes que caldria atendre al voltant de la funció que aquesta mena de capítols hi juguen. En el darrer article del subgrup, Soriano (pp. 409-417) para atenció al tema de l'amor cortés en l'obra valenciana enfront del tractament que se'n dona en l'*Amadís*, tasca després de la qual l'autor observa que Rodríguez de Montalvo segueix més fidelment els tòpics que no ho fa Martorell, el qual tendeix a una visió no tan exacta de la tradició en percebre que el sistema està obsolet.

Antonio Contreras Martín, Carlos García Gual, Ruth Miguel Franco, Joan M. Perujo Melgar, Helena Rovira Cerdà i el tàndem conformat per Glòria Sabaté i Marín i Lourdes Soriano Robles, s'esforcen a destriar incògnites al voltant de diverses traduc-

cions i adaptacions d'obres llatines, un corpus de textos que s'ha de considerar com a essencial per a entendre un món medieval encara no assimilable a la idea de literatures nacionals. Així, Contreras (pp. 161-174) pren els epitafis continguts en la *Demanda del Sant Graal* segons la versió castellana i la gallegoportuguesa com a objecte de comentari, ambdós exemples força semblants entre si gràcies a una profunda i meditada reflexió sobre la mort i el que l'envolta. García Gual (pp. 237-246) escriu sobre la mort d'Alexandre Magne com a model heroic de referència que travessa l'època medieval de dalt a baix: particularment, hi assistim al contrast entre el to patètic amb què s'embolcalla l'episodi final de l'heroi en la *Cuarta Parte de la General Estoria* d'Alfons X i el rerefons tràgic amb què el mateix fet és representat en el *Libro d'Alexandre*, ací influït per Gautier de Chatillon. Si passem a l'aportació de Miguel Franco (pp. 329-340), hi veurem una anàlisi contrastada entre les versions catalana i castellana de l'*Epistola de cura rei familiaris*, inclosa habitualment entre les obres espúries de Bernat de Claravall. L'acarament entre les traduccions catalana i castellana de la *Historia destructionis Troiae* es constitueix com l'eix de l'estudi de Perujo (pp. 353-365), aproximació mitjançant la qual es comprova que els textos escollits exemplifiquen el manteniment canònic de la traducció literal, si bé això no impedeix que els adaptadors recorreguen també a tècniques obliqües. Quant a l'aportació de Rovira (pp. 379-395), aquesta para l'ull en la versió catalana del *Valeri Màxim*, un treball en què es posa de manifest la intenció d'Antoni Canals d'oferir als seus coetanis, a través de l'original llatí, un model de virtuts que el religiós entenia com a perdudes. Per a acabar de revisar aquest subgrup de reflexions, ens acostem a l'article de Sabaté i Soriano (pp. 397-408), focalitzat sobre la recepció d'obres astrològiques en funció de la seua recepció a la Península, aspecte que palesa l'existència d'una mena de cànon comú d'obres traduïdes, del qual les autores duen a terme una proposta primerenca de catalogació.

Al si de les aportacions dedicades a textos de caràcter didacticodoctrinal, s'hi pot atendre als comentaris de Begoña Alonso Monedero, Carles Bastons i Vivanco i Llúcia Martín Pascual. Pel que fa a la primera, val a dir que Alonso (pp. 53-64) para atenció al procés de reciclatge de l'*exemplum* de l'unicorn en el context de la predicació medieval: a partir de sermons diversos, hi observem fefaentment un canvi en la reconfiguració simbòlica de la idea de la mort en la transició al segle XV, quan aquest animal deixa de representar-la en perdre autoritat didàctica i moral. Bastons (pp. 93-102) mamprén una reflexió global sobre els gèneres didàctics a partir dels subgèneres de la fabulística i de la literatura gnòmica; respecte a la tesi de l'autor, en destaquem

la consideració del gènere comentat com a constituent bàsic de l'hispanisme medieval. Quant al darrer dels articles assenyalats suara, Martín (pp. 293-302) hi fila prim a l'hora de dissecionar una varietat de textos gnòmics castellans i catalans aprofitats en la confecció de la controvertida *Doctrina d'en Pacs*, en la qual trobem des de Sèneca a Avicenna, passant pel *Calila e Dimna*, que degué ésser filtrat a través de Cerverí.

En relació amb els treballs centrats a comentar obres de caire satíric, cal apuntar-hi les aportacions de Rafael Alemany Ferrer mateix i de Joaquim Ventura Ruiz. El primer investigador (pp. 39-51) atén al motiu goliardesc dels diners en tant que símbol de poder màxim tal com és prefigurat en la col·lecció dels *Carmina Burana*, a partir de la manera com és reconfigurat en l'Arcipreste de Hita i en el *Libre de bons amonestaments* d'Anselm Turmeda, un procés que, en ambdós casos, es revela força fidel a l'original i, alhora, imbuït d'una mínima pàtina d'innovació. Pel que fa a Ventura (pp. 419-429), ens ofereix un article sobre algunes sàtires antiepiscolars, anàlisi a partir de la qual es comprova que caldria considerar diferències d'enfocament entre la lírica provençal i la gallegoportuguesa, properes en el temps però distants ideològicament. Entre aquest subgrup d'articles i l'anterior, encara trobaríem les aportacions de Lenke Kovács i de Luis Martínez-Falero, ambdues centrades en la mort com a agent simbòlic: d'una banda, Kovács (pp. 257-269) tracta de traure llum al voltant de les particularitats de la *Representació de la Mort* atribuïda a Francesc d'Olesa i on la Mort personificada escull les víctimes de manera aleatòria per contrast amb la tradició europea coetània de seguir un estricte ordre jeràrquic; d'una altra, Martínez-Falero (pp. 313-328) repassa la plasmació icònica de la mort en l'imaginari medieval hispànic, tot perfilant un model de recerca que atén a arts diverses i que compta amb la revelació que l'arquetip esquelètic amb dalla no té lloc fins a l'epidèmia de pesta a Europa l'any 1348.

Quant a articles sobre aspectes força diversos de lírica medieval, el volum ens presenta investigacions de Leticia Eirín García, Marta Marfany Simó, Sandra España Torres, Sara Rodrigues de Sousa i Xulio Pardo de Neyra. En el cas d'Eirín (pp. 203-212), l'autora ens acosta a les cantigues d'amor gallegoportugueses d'acord amb una perspectiva que les insereix en l'Europa coetània; així, l'acostament específic al trobador Don Denís, en contrast amb la lírica provençal coetània, mostra que les analogies que es poden establir entre totes dues tradicions són menors del que se sol pensar. Respecte a la tasca de Marfany (pp. 281-291), l'article d'aquesta investigadora atén a la poesia en llengua catalana inclosa entre les pàgines de la novel·la *Triste deleytación*; en les conclusions, l'autora ens il·lumina gràcies a establir una correcta filiació dels

versos fins a arribar a un lai de Pere Torroella. Tant España Torres (pp. 213-224) com Rodrigues de Sousa (pp. 367-377) reflexionen sobre motius de llarga tradició: en el primer dels casos, s'hi observa un acostament tipològic al recurs del cordó en textos produïts a la tardor medieval, una tradició que no es restringeix ni a l'àmbit geogràfic ni al lingüístic; en el segon, s'hi tracta el de l'espill en el context de la poesia de cançoner portuguesa i castellana com a eina de lloança, una tasca analítica que dona com a resultat que no hi ha al darrere cap mena de metareflexió sinó usos puntuals. Pel que fa a l'article de Pardo de Neyra (pp. 341-351), hi assistim a una aproximació al concepte de l'amor masculí segons com és descrit en les primitives manifestacions líriques d'àmbit peninsular gràcies a un plantejament de base segons el qual la voluntat d'aquest desig eròtic ha d'ésser entesa en el context social en què es produeix.

Per a tancar la revisió del recull complet d'articles, cal fer un colp d'ull a una sèrie d'escrits que no conformen un subconjunt de treballs sinó que remetent a aproximacions diverses no assimilables a d'altres: es tracta de les aportacions de Daniel Arango, María Ángeles Ciprés Palacín i Isabel de Barros Dias. Així, doncs, Arango (pp. 65-77) observa, mitjançant una aproximació de caire mitocrític, el diferent tractament rebut per l'enigmàtica figura d'Inés de Castro arran la seua mort, bé en textos portuguesos, de to elegíac, o de castellans, més macabres. En el cas de Ciprés (pp. 147-159), la medievalista s'endinsa en la versió aragonesa del *Marco Polo*, entesa aquesta obra com una de fronterera entre la Gal·loromània i la Iberoromània i que hauria de servir de model referencial per a l'estudi de l'aragonés medieval. Quant a de Barros Dias (pp. 175-188), el seu treball se centra a confrontar la descripció dels regnes de Navarra i d'Aragó a través de l'*Estoria de Espanna* d'Alfons X i de les dues redaccions de la portuguesa *Crónica de 1344*, uns textos que, de vegades, responen a visions alternatives d'uns mateixos fets històrics.

Comptat i debatut, aquest volum hauria de constituir-se ben prompte com un referent bibliogràfic ineludible per a bona part de les vies d'investigació obertes ara mateix en el camp de la comparatística entre les diverses tradicions literàries medievals en romanç a la Península. Com ja apuntàvem en l'inici d'aquesta ressenya, la multiplicitat de temàtiques i d'enfocaments assegura que el lector especialitzat pugui trobar-hi fàcilment motius d'interés vinculables a la seua pròpia recerca.

EDUARD BAILE LÓPEZ
Universitat d'Alacant

Antoni Serrà Campins, *Set estudis de literatura oral*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2012, 336 pp.

L'interès per la literatura oral catalana comença a mitjan segle XIX, quan els estrenus protofolkloristes de filiació romàntica —amb Marià Aguiló, Pau Piferrer i Manuel Milà al capdavant— comencen a recollir mostres dels gèneres més prestigiosos que hom creia que estaven en perill imminent de desaparició i els aboquen a les «planes de la conservadora estampa», com diu Aguiló, perquè la lletra impresa n'asseguri la perdurabilitat. Aquesta activitat recol·lectora, amb més o menys intensitat, ha arribat fins als nostres dies i diria que ha cobert la totalitat del domini lingüístic. Així doncs, ja sigui gràcies a la tenacitat de folkloristes que varen actuar més o menys pel seu compte (Antoni M. Alcover, Joan Amades o Rafel Ginard, per esmentar-ne només alguns), ja sigui gràcies a veritables empreses d'abast «nacional» que varen comptar amb el patrocini i el suport del poder polític i del mecenatge privat, com l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, l'arxivística folklòrica catalana està en disposició d'oferir una ingent quantitat de materials —publicats o encara inèdits molts— als estudiosos i als investigadors que vulguin fer-ne objecte d'anàlisi i de recerca. Fa ja uns quants anys que Antoni Serrà Campins va començar a examinar críticament aquesta base documental per construir les seves aportacions a l'estudi de la literatura oral catalana, que ha reunit ara en aquests *Set estudis de literatura oral*.

«Serrà, en sistematitzar part dels seus coneixements amplíssims sobre la literatura oral en català, ret un servei de primera a la cultura nostra i ve a omplir un buit en un camp que [es] deleix per la tasca investigadora, serena i reflexiva, amb intenció no panegírica, sinó estrictament adequada a la realitat» (pp. 15). Crec que aquestes paraules, amb què Miquel Sbert comença el darrer paràgraf del pròleg que obre el llibre, sintetitzen de manera molt justa no només el contingut i l'abast del volum sinó també la que fins ara ha estat la trajectòria investigadora de l'estudiós mallorquí en el camp de la literatura oral catalana. Efectivament, aquest volum no és un simple aplec o recull d'articles i treballs que l'autor ja havia publicat —el primer, el 1983 i els altres, entre 1996 i 2008— i que ja s'havien convertit en referents ineludibles en qualsevol bibliografia solvent sobre la literatura oral catalana: és una sistematització en tota regla d'aquests textos previs, que s'hi presenten revisats, actualitzats i reelaborats —uns més que els altres— amb vista a formar-ne el volum i a assegurar-ne la coherència interna; i aquesta sistematització s'articula per mitjà d'un discurs crític que no conté cap ras-

tre de la panòplia romànticoide o més o menys patriotera tan habitual en molts de treballs sobre la literatura oral o el folklore nostrats —sobretot, però no només, en els deguts als «profans il·lustrats» de què parla Erminie W. Voegelin. El resultat final són 336 pàgines que tornen a posar de manifest les constants que defineixen l'activitat investigadora de l'autor i els resultats que se n'han derivat: l'actualització permanent dels referents teòrics, la profunditat i la perspicàcia analítiques, la minuciositat en la documentació de les fonts, la solidesa conceptual i la precisió estilística.

Segueix al pròleg esmentat una breu «Introducció» de sis pàgines en què Serrà aclareix, de bon principi, quin és l'àmbit d'estudi que pretén cobrir amb aquests treballs —«la *Literatura oral* és el conjunt de textos en prosa i en vers que han estat compostos oralment, tot seguint les convencions retòriques i temàtiques de la tradició oral, i que estan destinats a un públic oient acostumat a escoltar aquesta mena de composicions» (pp. 17)— i hi repassa ràpidament, però de manera ben fonamentada i aclaridora, els diversos aspectes que defineixen aquesta mena de literatura i les dinàmiques d'interacció que estableix amb altres formes de creació verbal.

El gruix del llibre, naturalment, el constitueixen els set estudis que li donen títol i que s'hi presenten agrupats en tres grans seccions. La primera, que duu l'epígraf «El poeta oral i dos dels gèneres que conrea», aplega els que a parer meu són els tres millors treballs de Serrà sobre la literatura oral catalana —sense voler desmerèixer en res els altres quatre. El títol del primer, «Aproximació al poeta oral de llengua catalana» (pp. 27-83), no hauria de portar a engany, perquè aquest estudi és molt més que una simple aproximació: és un text seminal que, quan es va publicar per primera vegada el 1996, ja va posar les bases per a qualsevol estudi posterior sobre el tema; ara, però, es presenta amb l'avantatge que l'autor hi ha pogut incloure diverses referències i algunes reflexions a propòsit del «procés important de recuperació» que «l'activitat enversadora experimenta» en aquest inici del segle XXI al nostre país (pp. 72). El segueix l'estudi més llarg dels que inclou el volum, dedicat a les «Modalitats de la poesia amebca» (pp. 85-163), que és, de fet, el resultat de la fusió de tres treballs previs sobre aquesta classe de poesia en què dos poetes orals o més «dialogaven, polemitzaven o competien posant a prova la seva capacitat improvisadora, [...] una pràctica universal des de la més remota antiguitat fins als nostres dies» (pp. 85). A part del contingut i del tractament que hi fa de l'objecte d'estudi, aquest treball és paradigmàtic de la manera com Serrà sol abordar les seves investigacions en literatura oral, que se sol distingir per la voluntat de cobrir tot el territori dels Països Catalans, per la insistència a posar

en relleu la universalitat dels fenòmens de creació oral que analitza i estudia i per un afany de precisió detallista en l'ús i en el tractament de la terminologia. En aquest text, doncs, estableix una classificació, argumentada i ben exemplificada, de les diverses modalitats de cant amebou oral i improvisat: la topada o escomesa, que pot ser maligna, amistosa, a distància o fictícia; la demanda o pregunta difícil, que pot formular-se com a endevinalla, com a pregunta poca-solta o absurda, com a pregunta eròtica, com a problema o situació complicada o com a enumeració, i el combat, les modalitats del qual són la baralla estilitzada, l'intercanvi de preguntes difícils, el contrast, la narració dialogada, la sàtira contra tercers i el diàleg teatral. Clou aquesta primera secció «Els glosats de tristor: un estudi del gènere» (pp. 165-212), que és l'actualització de l'estudi introductor que l'autor va incloure en *Els glosats de tristor: Una forma primordial de la poesia elegíaca*, el llibre que el 2004 li va valer un ben merescut premi Valeri Serra i Boldú. Aquí, hi analitza de manera detallada tots els aspectes que defineixen i caracteritzen aquesta modalitat de cant funerari, del qual ha localitzat dos-cents setze textos que corresponen a vuitanta-set poemes diferents.

La segona secció, «Fórmules de la balada i la rondalla», conté dos treballs centrats a analitzar i a explicar la incidència que tenen les fórmules tant en la composició com en la disposició retòrica d'aquests dos gèneres literaris orals. Tot i la importància que té l'ús de fórmules —aquells «materials prefabricats, procedents d'enunciats preexistents, que es repeteixen, de vegades amb variacions notables, en textos diferents o dins un mateix text» (pp. 215)— en la literatura oral, Serrà constata que, malgrat que «els estudis sobre l'estil formulari han proliferat en molts països, l'atenció dedicada a aquest aspecte en la literatura tradicional catalana ha estat més aviat minsa» (pp. 216). «Matinet me'n llevo» i altres fórmules de la baladística catalana» (pp. 215-249) i «Composició i estil formularis de la rondalla meravellosa» (pp. 251-273), doncs, no només omplen un buit, sinó que suggereixen —anava a dir *noves*— perspectives d'anàlisi de la literatura oral que altres estudiosos farien bé d'explorar.

La tercera secció, i darrera, titulada «Teatre de composició oral i conservació memorística», recull els dos estudis restants, dedicats al que en podríem dir la parenta pobra de la literatura oral: «Formes dramàtiques de composició oral» (pp. 277-301) i «Notes sobre la tradició oral i l'antic teatre popular» (pp. 303-331). Serrà hi explora un terreny que li és ben conegut, perquè recordem que entre la seva producció figuren *El teatre burlesc mallorquí, 1701-1850* (1987) i *Entremesos mallorquins* (1995), dos llibres fonamentals per a entendre un gènere teatral que va bascular sempre entre l'oralitat

i l'escriptura. En aquests dos estudis que clouen el llibre, l'autor hi posa en relleu la importància que varen tenir la composició oral i la memorització en la producció i la conservació del teatre popular català des de l'edat mitjana fins ben entrat el segle XIX.

Cada treball es clou amb una llista de referències bibliogràfiques actualitzada que no només a compleix la funció primordial d'aquesta mena de llistes —la de donar fe de la procedència dels textos que se citen o s'esmenten en un treball—, sinó que també serveix de guia per als lectors interessats que vulguin aprofundir en algun aspecte concret dels que s'hi tracten o que vulguin accedir a les fonts originals. Tot i la utilitat innegable d'aquestes llistes, però, crec que hauria estat preferible reunir totes les referències que inclou el llibre en una sola llista final perquè s'haurien evitat repeticions innecessàries.

Set estudis de literatura oral, en definitiva, és un volum de lectura obligada per als que s'interessin per la literatura oral catalana i per als que l'estudiïn. Els que ja havien llegit aquests set textos de Serrà en les edicions originals en podran constatar tant la plena vigència com el fet que les actualitzacions els han enriquit encara més. Els que els llegeixin per primera vegada no se'n penediran i hi aprendran moltes de coses.

JAUME GUISCAFRÈ
Universitat de les Illes Balears

Rafael ROCA (ed.), *Teodor Llorente, cent anys després*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2012, 287 pp.

La celebració, l'1 de desembre de 2011, a la Universitat de València d'una «Jornada d'estudi sobre Teodor Llorente i la seva obra», arran de la commemoració del centenari de la mort del poeta, organitzada pel Dr. Rafael Roca, ha donat com a fruit un esplèndid volum, tot just acabat d'editar.

L'obra s'obre amb la ponència «Teodor Llorente i Jacint Verdaguer», de Josep Massot i Muntaner, molt ben documentada com tota la resta. D'entrada, hi destaca la sort que ha tingut la Renaixença valenciana, en general, de comptar amb estudiosos com Vicent Simbor i, Teodor Llorente, en particular, de comptar amb en Rafael Roca, «un noble i erudit apòlogista». Per la seva banda, Massot era la persona més indicada, gràcies al seu profund coneixement de l'obra de Marià Aguiló i Jacint Verdaguer,

per bastir un minuciós repàs de les interrelacions entre l'illenc i el valencià i els seus companys de *Las Provincias*. Unes complicitats que quan s'estudiïn a fons donaran prova que l'embranchida romàntica de les diferents parts del país fou una assumpció plenament i ferventment viscuda gràcies a amistats i fidelitats inqüestionables.

Massot destaca una apreciació del menorquí Josep Maria Quadrado publicada a *Museo Balear*, el 1885, prou simptomàtica en aquest sentit. Aquell any coincideix la publicació de *Caritat*, de Verdaguer, *Llibret de versos*, de Llorente, i *Poesies*, de Costa i Llobera. Per això, Quadrado pot afirmar que amb aquestes obres «el *renaixement* está con esto de enhorabuena». Aquell fou l'any d'una excursió memorable a Sant Miquel del Fai, de ben segur conseqüència de la inesborrable trobada de Poblet, el 1882. A proposta de Querol, tots allargaren la mà i juraren «anar l'any que ve tots plegats a Mallorca». No fou possible aquell 1886, però sí que l'empenta de Jaume Collell ho féu realitat al maig de 1887, sense, malgrat el jurament, la presència de cap valencià.

Massot destaca per sobre de totes les relacions la de Llorente i Verdaguer amb referències fins ara inèdites o poc o mal conegudes. Llorente, gràcies a les pàgines de *Las Provincias*, convertí Verdaguer en un autor popular a València. I la seva relació va anar més enllà de l'àmbit intel·lectual, tal com assenyala Massot, «i arribà a un nivell personal i familiar, enmig de mostres d'afecte i admiració mútues».

Per la seva banda, Margalida Tomàs en «Les relacions de Teodor Llorente amb Catalunya i Mallorca» entra en detalls molt simptomàtics d'aquesta relació, i des de l'òptica valenciana completa la visió del panorama general que ens dóna Massot. L'estudi s'obre amb una referència a com Francesc Matheu veia el paper de Llorente del Principat estant: «És lo millor amic de les nostres coses, lo qui manté en les vores del Túria el sagrat foc de la poesia i de la llengua del país». Quan això es deia, ja feia trenta anys que el valencià havia participat per primera vegada al certamen dels Jocs Florals barcelonins. Destaca la importància d'Aguiló i Llorente en l'edició de l'obra d'Ausiàs March i en l'endegament dels Jocs de València de 1859, en els quals foren premiats Balaguer i Llorente, en català, i Querol, en castellà.

També incideix Tomàs en la voluntat de Llorente, des de la dècada dels seixanta, de ser present en la recuperació lingüística i cultural endegada de Barcelona estant, voluntat que durà fins pràcticament la seva mort, amb la significativa col·laboració, ja el 1906, en el projecte de la Biblioteca Popular de L'Avenç.

Una de les seccions, «Llorente i Mallorca, una aproximació», tot i ser un gran pas endavant en aquest tram de recuperació cultural, és volgutament per l'autora

una primera aproximació que apunta possibles línies d'estudi que no faran més que enriquir el paper decisiu d'Aguiló en la represa valenciana. El mallorquí fou sempre tingut pel valencià com a mestre, especialment, en l'aspecte lingüístic. Precisament, Tomàs dedica un apartat a la relació d'Aguiló i Llorente, en els anys de l'estada del primer a València. Gràcies, en bona part, a les informacions epistolars i d'altre tipus extretes del Fons Aguiló, és agraïda la recuperació de dades que ja se sabien, però, especialment, interessant és el recorregut detallat que fa d'aquesta relació amb informacions noves que no fan res més que validar tot el que fins ara ja sabíem.

Tomàs ressegueix les connexions que Llorente va establir amb Costa i Llobera, ja estudiades per Roca, amb Joan Lluís Estelrich i, ben especialment, amb Joan Alcover, qui li féu conèixer també Maria Antònia Salvà i Gabriel Alomar. La correspondència de 40 cartes entre el valencià i Alcover és considerada per Tomàs com «un document essencial» sobre la poètica d'ambdós autors, de tal manera de remarcar la coincidència documentada que no passaven a paper el poema fins que l'havien concebut en la seva totalitat mentalment.

Llorente fou decisiu per al coneixement, de *Las Provincias* estant, de l'estat de salut de la Renaixença catalana, però també és cert, i Tomàs hi dedica la part final de la seva aportació, del ressò que des de la premsa barcelonina es féu de l'obra i la trajectòria de Llorente i altres valencians. L'estudi detallat de les dues sinergies està per completar, però les mostres i hipòtesis de Tomàs no fan sinó fer més urgent aquesta recerca detallada. La imbricació en el projecte de la Biblioteca Popular de L'Avenç, en què, a banda de Llorente, hi publiquen altres valencians com Salvador Guinot o la tria de *Poetes valencians contemporanis*, no en són sinó una mostra ben reeixida.

«La posteritat de Teodor Llorente», de Rafael Roca, és una bona anàlisi sintètica del que ha estat l'estudi i la recuperació de la figura de Llorente al llarg del segle xx i inicis del XXI. Ja fou reivindicat com a mestre tant pels escriptors de la Generació de 1909 (Miquel Duran de València, Daniel Martínez Ferrando, Jacint M. Mustieles, Josep Maria Bayarri...) com pels de la de 1930, especialment per Carles Salvador i Enric Navarro Borràs. I, posteriorment, per Joan Fuster i Vicent Andrés Estellés, que li dedicaren poemes.

Ara bé, tal com remarca Roca, màxim especialista en el tema, la figura central i decisiva de tot el procés de recuperació i relançament de la figura i l'obra de Llorente fou Manuel Sanchis Guarner. Ell féu possible una de les fites indiscutibles d'aquest procés, l'edició de la *Poesia valenciana completa* el 1983, amb el suport de l'editor Eliseu Climent i de la mà dels estudiosos Lluís Guarner i Francesc Pérez i Moragón.

Decisius, renovadors i, sobretot, estimulants han estat el conjunt de treballs i estudis que Rafael Roca ha dedicat al poeta. El mestratge i l'esperonament de Vicent Simbor no n'és pas aliè. Simbor li dirigí la tesi doctoral, «Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana», del 2006. De resultes d'aquesta embranzida i de la primera constatació acadèmica de la importància de Llorente, s'organitzà un seminari a la Universitat de Barcelona en què diferents estudiosos de la Renaixença valenciana exposaren les novetats investigadores que havien assolit.

Especial interès té la carta inèdita de Pedro Antonio de Alarcón adreçada a Llorente el 1885, en què l'autor espanyol, arran de la publicació i tramesa del *Llibret de versos*, recomanava al valencià: «[...] ánimos y salud para seguir enriqueciendo las letras, aunque sea en el dialecto de las chufas. Conste, sin embargo, que yo le aconsejo escriba en el habla de Castilla, para bien de la unidad nacional». A partir d'aquesta «amical» recomanació, Roca fa una sèrie de consideracions molt interessants i aclaridores sobre la catalanitat de la llengua de Llorente, Querol, Llombart, Labaila, Pizcueta... i l'ús del terme «llemosí» per escampar suspicàcies.

Vicent Simbor, amb «*La barraca* llorentina: la creació d'un tòpic literari contemporani», realitza una anàlisi aprofundida sobre un dels poemes més emblemàtics del poeta valencià. Una de les conclusions inicials a què arriba és que «la barraca i els llauradors llorentins són fills literaris, ficticis, de la imaginació del líder renaixentista valencià». Però, tot seguit, assevera que és «un bon producte literari, un poema reeixit, d'una transcendència sense paral·lel». Estableix unes possibles coincidències entre el poema de Llorente i «*La barraca*» del poeta murcià Vicente Medina. Acaba el comentari del text amb un detallat repàs del ressò que les barraques de l'Horta van tenir en les generacions de poetes posteriors, de Miquel Duran de València a Vicent Andrés i Estellés passant per Carles Salvador i Enric Navarro Borràs, entre d'altres poetes menors.

Antoni Ferrando Francés, amb «Teodor Llorente i Olivares: en defensa de la personalitat valenciana», fa una lúcida, honesta i eficaç mirada sobre el tema dels signes d'identitat de l'antic Regne de València. Comença per la qüestió del nom del país. Destaca, a partir d'un treball en procés de publicació de Rafael Roca, que va ser Llorente qui va posar les «bases ideològiques per a la construcció de la identitat regional: sant Vicent Ferrer, Jaume I i Ausiàs March encarnaren l'ideal ratpenatista Fe, Pàtria, Amor», i que la denominació «País Valencià» té els seus orígens llunyans al 1699, en una biografia d'Agustí Bella sobre el frare Agustín Antonio Pascual. Tanma-

teix, Llorente, sembla que sempre va estar més proper a la denominació de «Región valenciana» que a cap altra. Així, en el conegut com a discurs d'Elx de 1908, referint-se a l'embranchida renaixentista, afirmava: «El antiguo Reino de Valencia había pasado a la historia; pero el espíritu valenciano, en lo que puede llamarse el alma y la esencia de un país, había tenido un resurgimiento feliz, y había creado la Región valenciana, dentro de la intangible unidad española y de acuerdo con ella».

Després, Ferrando es dedica a descriure fil per randa la identitat i configuració de la senyera de València que centrà, en vida de Llorente, l'acte de desgreu de quan va ser traslladada a Madrid el 1881. I com en època ja democràtica es va fer ús de la confusió que amb la franja blava s'establí entre la senyera de la ciutat i el penó de la Conquesta.

Gonçal López Pampló ofereix l'estudi i la transcripció de la conferència «Llorente i els infants», de Carles Salvador. La conferència, redactada el 1944 a Benassal, va ser llegida el 30 de desembre de 1948 al Centre de Cultura Valenciana. És la primera vegada que es publica i d'especial interès per a la constatació documental que fa de la relació d'alguns poemes llorentins amb els seus fills i néts, i de la importància dels temes infantils al llarg de la seva obra.

El volum es clou amb l'edició, per part de Rafael Roca, de «L'epistolari entre Teodor Llorente i Vicent W. Querol (1876-1889)», un total de seixanta-nou cartes, interessantíssimes i aclaridores ara en la seva interrelació, trenta-dues de les quals, les que Querol va adreçar a Llorente, varen ser publicades el 1928 per Teodor Llorente i Falcó, el fill del poeta, al volum I de l'*Epistolari Llorente*. La resta, les trenta-set que Llorente adreçà a Querol, van restar inèdites a l'espera de ser publicades en un dels cinc volums de què inicialment havia de constar l'*Epistolari*, l'edició del qual fou avortada per la Guerra Civil. Als anys vuitanta del segle passat, Joan Teodor Corbín Llorente, besnét del poeta, les recuperà gràcies a les gestions del pare Batllori i, finalment, han pogut veure la llum.

El de Llorente i Querol és un epistolari que, deixant de costat les cartes d'un i de l'altre, seguint l'ordre cronològic, forneix un material de primera per a poder acabar d'estudiar la Renaixença valenciana, que fou, sens dubte, un moviment més ric i complex del que fins ara ens pensàvem. Perquè malgrat que, com assenyala Roca, hi ha breus estudis d'Enric Navarro Borràs (1936), Teodor Llorente i Falcó (1936) i Lluís Guarner (1959) sobre les relacions personals i intel·lectuals que mantenien Llorente i Querol, encara està per fer l'estudi ampli i detallat del que aquestes relacions significaren per a tots dos i per a l'evolució entre tota la resta de companys de generació.

El coneixement de la relació epistolar seguirà sent fragmentari perquè, tal com assenyala Roca, foren moltes més les cartes intercanviades i, de moment, ara per ara, no conegudes. Però, tanmateix, suposen «un nou pas endavant envers el coneixement i l'estudi dels contactes i les activitats de “los dos máximos poetas valencianos de nuestro siglo XIX” (Guarner, 1959); i, per extensió, de la Renaixença, el moviment lingüístic i literari que protagonitzaren». Aquest epistolari, doncs, serà una bona font per a reinterpretar les relacions amb Aguiló, en primer terme, i els altres renaixentistes del Principat, i de manera destacada la figura de Verdaguer.

Un cop llegides totes les aportacions del volum miscel·lani, una de les idees bàsiques que se n'extreu, sense ser nova, és que s'han de visitar les relacions valencianes, mallorquines i catalanes en la consolidació de la Renaixença i la recuperació de la llengua literària. I també caldria revaloritzar el paper crucial que Marià Aguiló va tenir en l'arrencada de les dues renaixences, la catalana i la valenciana, i les accions decisives d'imbricar les aportacions il·lenques en el panorama general del nostre romanticisme literari.

LLORENÇ SOLDEVILA I BALART
Universitat de Vic

Martines, Josep: *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa*, Barcelona, IEC, 2012, 426 pp.

Afortunadament, el nostre lèxic del segle XIX, base immediata i indefugible per comprendre millor el vocabulari català actual, és cada vegada millor conegut, gràcies a treballs d'especialistes com Josep Martines. No és la primera vegada que el professor Martines s'endinsa en el *Diccionario valenciano* de Josep Pla i Costa. Fruit d'aquesta dedicació són els seus dos llibres anteriors *El diccionario valenciano de Josep Pla i Costa (1817-1890)* (Alacant, 1998), on fa una edició i valoració d'aquest diccionari, i *El valencià del segle XIX: Estudi lingüístic del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa* (Alacant/Barcelona, 2000), on estudia de forma escrupolosa i rigorosa la llengua d'aquesta obra lexicogràfica, a penes coneguda abans dels treballs de Josep Martines, però que, arran de la seua investigació, es mostra com una obra singular de gran interès per a la lexicografia catalana.

En *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa*, el Dr. Martines estudia de forma acurada i aprofundida una selecció dels mots més valuosos d'aquest diccionari. I ho fa valent-se de les tècniques de la millor tradició lexicogràfica, és a dir, fonamentant-se en el despullament d'un corpus de textos variat, tipològicament, cronològicament i geogràficament, que inclou la lexicografia més important, la producció popular, l'obra dels escriptors més representatius del període i d'èpoques posteriors, i una bona representació de textos antics i clàssics. A més a més, no oblida la realitat de la llengua viva, a través de les monografies dialectals, dels atlas lingüístics i d'un qüestionari elaborat per l'investigador mateix expressament a partir del repertori de mots objecte d'estudi. Igualment, té en compte la toponímia i l'antroponímia catalanes, així com la comparació amb altres varietats lingüístiques, especialment, encara que no únicament, amb les més pròximes, com són l'occità, el castellà i l'aragonés.

La selecció dels mots estudiats en el llibre s'ha fet parant atenció especialment als mots o variants no enregistrats en les obres lexicogràfiques de referència (el *DCVB* i el *DECat*), als mots o variants que ni el *DCVB* ni el *DECat* localitzen modernament al País Valencià, en els mots o variants d'interés no enregistrats en la lexicografia valenciana de l'època, en els mots la datació dels quals pot retrocedir amb les dades del diccionari de Pla i Costa, i en els mots o variants que no són trobadors en la lexicografia de l'època. Tot això permet ponderar amb més precisió l'originalitat del *Diccionario valenciano* i valorar la tasca de Josep Pla en la reelaboració dels materials fornits per la versió inicial de l'obra. D'altra banda, possibilita un acostament aprofundit al lèxic valencià del segle XIX.

En efecte, la investigació de Josep Martines permet comprovar el grau de continuïtat o de trencament que hi ha entre el lèxic vuitcentista i el dels segles anteriors i posteriors. En aquest sentit, les dades aplegades il·lustren sobre la presència en la lexicografia valenciana i en els textos populars del segle XIX de vocables cada vegada menys habituals en la llengua actual, com per exemple *atzavara*, *bajà*, *escombrar*, *esquerda*, *guix*, *purna*, *rajar*, entre molts altres.

Així mateix, amplia la documentació històrica de moltes veus, la qual cosa resulta molt útil per a rescatar significats no enregistrats, per a confirmar l'adscripció valenciana de paraules i accepcions, i per a aprofundir en l'estudi etimològic amb noves dades de primera mà. Per exemple, a propòsit de l'abundor i antiguitat de les variants en *-e-* i en *-i-* (*queixer*, *quixer*) de *caixer*, proposa que podrien fer costat a la hipòtesi d'un derivat de *queix*; sobre les variants amb *-v-* (o *-b-*) *alavern* (*alabern*) planteja la

possibilitat d'un encreuament amb el fitònim *vern*, sense oblidar la incidència de fenòmens d'equivalència acústica; o la variant *armeig*, per *ormeig*, explicable, segons Martines, per la incidència d'un altre vocable mariner, com és *armar*. Es tracta, en definitiva, tant aquestes com moltes altres que el lector trobarà en el llibre, d'hipòtesis ben suggestives i raonades.

Josep Martines té en compte els diversos factors que han pogut incidir en els canvis lèxics, alguns assolits precisament durant aquest període. Es tracta de factors com l'expressivitat (*petorri* i variants, en comptes de *cepell* o *bruc*; *trepitjar*, *calcigar*, *xafar* i derivats), les influències entre mots semblants en la forma o en el significat (*bòfega*, *bròfec* i *abofegar-se*; *brinça*, *bri*, *brisa* i *vinça*; *enfullar*, *martafullar*, entre molts altres), la interferència d'una altra llengua (*sostre*, *trespòl* i el castellà *techo*; *a(l)forrar*, *estalviar* i el cast. *ahorrar*; etc.), els desplaçaments semàntics, per metàfora o metonímia (*empelt* i *empeltar*, 'vacuna' i 'vacunar', o els canvis en el significat de *noure*, entre altres), les novetats o especialitzacions tècniques, com ara *asséver*, *atzavara*, *donarda*, *giripiga*; o *sotre* i *trespòl*.

El llibre *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa* permet de perfilar amb més precisió la caracterització lèxica del valencià dins del conjunt català. Demostra la pervivència en el segle XIX, sovint amb continuïtat en l'actualitat, de mots no enregistrats com a valencians en les obres lexicogràfiques de referència. Per exemple, *afollar* 'fer malbé els nius', 'trepitjar el raïm', *alavern*, *bauprés*, *cofurna*, *collitor*, *fleca* 'despatx de pa', *garfa*, *jacera*, *neular-se*, *núel*, entre altres. Com diu Martines, mots com aquests, especialment els sotmesos a discussió en la societat valenciana, «poden fer un servei important al procés de redreçament del català al País Valencià» (pp. 346), simplement donant fe de la seua presència en un diccionari valencià, com és el de Josep Pla, en els textos populars i en el parlar de moltes poblacions valencianes. I, en aquest sentit també, la tasca de Josep Martines és exemplar, i, per tant, es pot considerar com una contribució ben valuosa i raonada en el procés de normativització i normalització del nostre lèxic.

Així mateix, com diu l'autor, «són valuoses les dades sobre la història de vocables que, a través de lligams diversos, ens vinculen amb altres àrees lingüístiques» (p. 346). Així, es comproven les relacions que el lèxic valencià manté amb l'àmbit occità (*donarda*, *brull*, *colombaire*, *traüicar*, etc.) i amb els parlars peninsulars orientals (aragonés, murcià, andalús oriental) (*bardoma*, *fardatxo*, *tarquim*, *atzavara*, *cadernera*, *tàpena*, etc.).

En el lèxic del *Diccionario valenciano* de Pla i Costa el lector trobarà representats camps semàntics diversos, de gran valor en l'estudi de la terminologia històrica i

actual. Cal remarcar, en aquest sentit, els camps de les plantes, dels peixos i animals marítims, de les parts de cos, accions i característiques corporals, les denominacions tradicionals de malalties humanes i dels animals, així com dels remeis tradicionals, les parts i objectes de la casa, els menjars, els jocs, l'oratge o l'atmosfera, i el lèxic tècnic i especialitzat vinculat amb diversos oficis i professions.

El diccionari inclou, també, un bon nombre de variants formals i semàntiques i de derivats. Per exemple les variants i els derivats aplegats en *abiaixar*, *abriüll*, les diverses denominacions de l'*aladern*, *cadernera*, *copró*, *esfondrar*, *desempellogar*, *eixarrancar*, *filagarxa*, *escombrar*, etc.

Igualment, conté un bon nombre de locucions i parèmies; especialment valuoses són aquelles formades amb vocables d'interés, com *al biaix*, *no importar un bri*, *estar mus*, *neular-se un assumpte*, *traure els nyítois*, *a orri*, *a palpontes* i *a palpatontes*, *a plairet*, *a mitja requesta*, entre altres.

En definitiva, *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa* és un estudi modèlic i imprescindible per conèixer millor el lèxic valencià del segle XIX, però també l'actual, i permetre, així, elaborar una terminologia pròpia, arrelada en la nostra tradició més genuïna. El llibre de Josep Martines segueix la bona direcció dels treballs lexicogràfics fets amb mètode i ciència, de fonamentar totes les afirmacions i hipòtesis sempre en dades objectives, procedents del major nombre de fonts possibles, lexicogràfiques, documentals i dialectals, única manera d'avançar raonadament en la disciplina lingüística, i de combatre els prejudicis que, malauradament, encara existeixen entre alguns valencians, però que treballs documentats i raonats com els del Dr. Martines contribueixen a eliminar.

JOAQUIM MARTÍ MESTRE
Universitat de València

Ona Domènech Bagaria, *Traduir del castellà al català. Més enllà de la intercomprensió*. Barcelona: Editorial UOC («Col·lecció Manuals Humanitats»), 2012, 103 pp.

Aquest llibre lleuger, tot just de cent pàgines, és una guia o manual d'allò més útil i entenedor per a professionals d'àmbits juridicoadministratius. La col·lecció «Manuals de la secció d'Humanitats» de l'Editorial UOC ens ha ofert ja diversos opuscles inte-

ressants i il·lustratius sobre qüestions diverses dels estudis humanístics que requerien una anàlisi aprofundida però presentada de manera esquemàtica i didàctica. Entre els llibres previs d'aquesta col·lecció que paga la pena esmentar, destaquem la traducció al català del llibre del pedagog hongarès Zoltán Dörnyei, *Estratègies de motivació en l'aula de llengües* (2008), pel seu interès i novetat en el camp d'estudi de la motivació en l'aprenentatge de llengües.

El llibre objecte d'aquesta ressenya es divideix en tres capítols. El primer capítol («La traducció com a eina de normalització lingüística») és un repàs de la situació sociolingüística en els territoris espanyols de parla catalana, on el català és una llengua minoritzada i especialment marginada en certs àmbits d'ús, entre els quals ocupa un lloc destacat el juridicoadministratiu. Aquest capítol inicial té dues parts. La primera parla de les peculiaritats de la traducció entre aquest parell de llengües romàniques, que es caracteritza sobretot per un fet: els traductors d'aquest parell de llengües es consideren totalment bilingües, i, per tant, no hi tenen cabuda consideracions com la de traducció directa i traducció inversa. A més, la realitat sociolingüística en aquests territoris —on es pressuposa que tots els parlants entenen perfectament les dues llengües— fa que no es tradueixi per la necessitat d'intel·ligibilitat sinó per motius ideològics; és a dir, que la traducció es converteix en un instrument de normalització lingüística. Aquest darrer aspecte és el que es tracta en la segona part del primer capítol.

Si en la primera part d'aquesta contextualització la font principal de citacions era un treball de 2009 de la professora de traducció de la Universitat Jaume I de Castelló Cristina García de Toro, en aquesta segona part Ona Domènech beu del lingüista i escriptor Carles Duarte per esbossar els diferents marcs legals autonòmics i nacional espanyol de regulació de l'oficialitat i l'ús del català. Per tancar aquest capítol inicial, Ona Domènech ens ofereix una reflexió sobre les característiques del model de llengua juridicoadministratiu català. L'autora afirma que aquest model de llengua encara es troba en procés de creació i tot seguit recull les opinions dels seus estudiosos en el sentit que per a la seua formació s'haurà de buscar l'equilibri entre el model del català jurídic antic —el dels Furs de València (s. XIII) i el Llibre del Consolat de Mar (s. XIV), per exemple— i les necessitats i usos actuals en aquest àmbit.

A partir d'aquesta dicotomia amigable, s'observen certs trets mestissos interessants. D'una banda, s'han conservat alguns mots del català jurídic antic com *interlocutòria*, *constrenyiment* i *marmessor*, així com l'enunciació típica dels textos jurídics antics, on es parla de *vós* a l'interlocutor en lloc de parlar-li de *vostè*, tot eliminant les marques

de gènere i contribuint a l'economia del llenguatge. D'altra banda, les institucions de normativització del català jurídic han propiciat la configuració d'un model basat en la identitat (recuperació dels mots i expressions antigues òptimes), la modernitat (incorporació de les tendències actuals) i l'autonomia (independència del castellà). A més, els principis estilístics prescrits són la claredat, la simplificació, la funcionalitat, la precisió, el respecte i el bon to. Aquestes prescripcions hauran de ser tingudes en compte per tots aquells productors de textos jurídics escrits, però també orals.

En els capítols II i III, que són especialment tècnics, fem un salt del context dels textos jurídics a la normativa general de la llengua catalana, tot i que la tria dels exemples ens va reubicant en el context de partida del llibre. Quant al segon capítol, l'autora ha seleccionat set punts especialment conflictius per a la traducció del castellà al català motivats tots ells per interferències lingüístiques que ha presentat de manera esquemàtica i amb exemples adequats. Els aspectes triats per a comentar han estat: el gerundi, la veu passiva, el futur d'obligació, algunes preposicions, locucions i conjuncions (*que, doncs i degut a*), alguns adjectius (com són *previ i mateix*), substantius (com ara els usos diferents d'*arxiu i arxivament*) i algunes formes verbals (*cessar, informar, notificar*, etc.).

El capítol III és un resum de les convencions lingüístiques dels aspectes estilístics més conflictius en la traducció entre català i castellà. Concretament, es refereix al tractament personal, en el qual entren en joc les normes de cortesia, l'ús de majúscules i minúscules, les abreviacions, la traducció de noms propis i de denominacions oficials i el llenguatge no sexista. En aquest darrer capítol especialment, no és tan important per als usuaris de català jurídic el fet de memoritzar-ne les regles com el de saber on poder-les consultar cada vegada, sigui en manuals editats en paper o bé llocs web oficials de criteris lingüístics de normativa i ús (TERMCAT, DIEC2, *Guia d'usos no sexistes de la llengua en els textos de l'Administració de la Generalitat de Catalunya*, Servei Lingüístic de la UOC, etc.), que Ona Domènech s'encarrega d'anar anomenant en els llocs adients del text i de sistematitzar en la bibliografia.

Per tancar el llibre, l'autora proposa uns exercicis de repàs d'allò explicat en els dos capítols anteriors sobre interferències lingüístiques i convencions d'estil. Aquestes activitats finals, breus però completes i amb autocorreccions, poden ser un mecanisme d'autoavaluació ben útil per a qui llegeix.

En definitiva, és un llibre que es nodreix, per un costat, dels estudis previs sobre la traducció del castellà al català i sobre el model de llengua juridicoadministrativa i,

per l'altre, de les obres de consulta de la normativa i l'ús del català en general i de la terminologia del català jurídic.

A més de ser útil per a professionals del món juridicoadministratiu, aquest volum és d'una extensió i estructura adequades per al seu ús com a manual de determinades assignatures universitàries i de formació professional, des d'assignatures de català jurídic per a alumnes de dret, d'economia o d'ADE, fins a alumnes de traducció jurídica entre el castellà i el català, així com alumnes de mòduls d'administratiu.

Si els lectors d'aquest opuscle, especialment alumnes i traductors, són capaços d'interioritzar només els aspectes normatius i estilístics conflictius que s'hi presenten, podran enfrontar-se als textos jurídics amb una seguretat i unes garanties considerables. De fet, el principal valor d'aquest llibret és que va al dret. Fet i fet, l'autora ha sabut destriar el gra de la palla i posar ordre en una parcel·la important d'un aviram tan escarotat com és el de les interferències lingüístiques de l'espanyol en el català i la normativa. En definitiva, publicacions com aquesta fan palesa la consolidació de la traducció com a disciplina forta i autònoma en l'àmbit acadèmic català.

AINA MONFERRER PALMER
Universitat Jaume I de Castelló

V. Salvador (ed.), *Lull despert. Anàlisi crítica dels discursos d'avui*, València, Edicions 3 i 4, 2012, 365 pp.

Lull despert és una obra coral editada per Vicent Salvador, un dels referents de l'anàlisi del discurs en llengua catalana. En aquesta ocasió, l'enfocament adoptat és el propi de l'anàlisi crítica del discurs (ACD), en un intent d'ampliar la recerca més interessada a abordar la dimensió lingüística i comunicativa de la ideologia. Són escassos els estudis en català dedicats a aquesta perspectiva desenvolupada en els darrers anys per especialistes tan remarcables com Teun Van Dijk, Norman Fairclough, Ruth Wodak, Patrick Charaudeau o Theo van Leeuwen. Els antecedents més destacats de *Lull despert* són *Anàlisi crítica del discurs. Mitjans de comunicació i llengua*, un conjunt d'estudis editat per Laia Climent (2006); *El llenguatge dels polítics: anàlisi del cas català*, de Margarida Bassols (2007) i *Discurs polític i identitats (trans)nacionals*, editat per M. Josep Marín *et alii* (2010). El fet que algunes obres siguin un conjunt de col·laboracions palesa un dels atributs més rellevants de l'ACD: l'heterogeneïtat

metodològica i la varietat de discursos abordats. Aquesta «aproximació» crítica (per dir-ho a la manera de Van Dijk) evidencia una tendència en els estudis lingüístics que accentua l'exploració crítica de problemes socials com el sexisme i el racisme i d'ideologies com el neoliberalisme i el nacionalisme, tal com es produeixen i es reproduïxen a través del discurs. La producció en ACD se suma als també recents estudis sobre la literacitat crítica i als estudis culturals, un altre camp d'investigació de forta implantació en l'àmbit anglosaxó amb unes característiques molt semblants a l'ACD, més centrada, però, en les estratègies lingüístiques i retòriques. De tota manera, és cert que ja existien moltes obres que han analitzat l'exercici del poder a través del llenguatge, la qual cosa indica, com recorda Van Dijk, que l'ACD no és una disciplina. Aquests estudis es proposen, també, connectar l'àmbit acadèmic de la lingüística amb la societat: l'anàlisi del discurs és, des d'aquest punt de vista, una acció social més, una forma de contrapoder.

Lull despert s'estructura en deu capítols completats amb un apèndix bibliogràfic que inclou les referències de cada capítol i, en general, d'aquest camp de recerca. Els quatre primers capítols tenen un component més teòric i exposen l'estat de la qüestió de l'ACD: els problemes, els reptes, les línies d'investigació recents i les vies d'estudi que possibilita. En el capítol introductori, Vicent Salvador explica en què consisteix aquesta mirada crítica al discurs i que, fent-se ressò de Daniel Cassany, anomena lectura «entre línies», és a dir, aquella que pren consciència de les intencions de l'autor, detecta el seu posicionament ideològic, desvela el que oculta entre o rere les paraules, explicita les inferències que genera el seu discurs, rastreja les pressuposicions, desemmascara les metàfores i els tecnicismes amb què maquilla els fets, identifica els estereotips que fa servir, reconstrueix el perfil de lector que s'ha confeccionat i explica el tractament que dona a la informació: les omissions de dades i la jerarquia informativa. Tot seguit, Salvador revisa determinats fenòmens presents sobretot en la comunicació política actual com ara el que els anglesos anomenen *tabloidisation* (la banalització i espectacularització del discurs), el nacionalisme lingüístic, l'ús constant de metàfores (que propicien un enfocament determinat dels fets) i el populisme, amb la intenció de suggerir diferents propostes d'estudi. Dominique Mainguenu, especialista francès en anàlisi del discurs i col·laborador de Vicent Salvador en algunes obres prèvies, firma el capítol següent, que és la traducció d'un treball publicat uns anys enrere. Si la resta d'estudiosos (encapçalats per Van Dijk) consideren l'ACD una «aproximació» per l'absència d'una metodologia i el caràcter multidisciplinari, en canvi Mainguenu

no dubta a qualificar-la de «disciplina». En el seu text, l'autor explica la relació que l'ACD té amb l'anàlisi del discurs *tout court* tot negant que la diferència radique en la dimensió «crítica» de la primera respecte de l'altra. Per a ell, l'anàlisi del discurs és essencialment crítica per una sèrie de raons: la selecció del corpus d'estudi; la pluralitat de textos que examina i que supera les jerarquies canòniques tradicionals; el lligam que estableix sempre entre els textos, les pràctiques socials i els interessos de l'autor i, finalment, l'operació de traure a la llum el contingut subliminar (novament, la lectura «rere les línies»). En relació amb aquesta última característica, Mainguenu distingeix el component «hermenèutic» i el component «analític» de l'ACD. El primer «pretén descobrir els procediments de dissimulació relacionats amb certs interessos» per descreditar l'autoritat que s'arroguen els textos, mentre que el vessant analític s'orienta a «modelar les relacions entre discurs i ideologia». Fins i tot es pot diferenciar una «hermenèutica clara», que interpreta els textos que tenen una autoritat més poderosa (la literatura, la filosofia, la religió) d'una «hermenèutica obscura», que s'aplica a tota mena de textos que preserven algun tipus de dominació (de classe, racista, sexista) i que contenen informació oculta que cal desvelar.

En el capítol següent, David Pujante i Esperanza Morales fan un recorregut per la seua tasca investigadora, que els ha portat a estudiar el discurs polític espanyol de l'època democràtica des dels renovellats postulats de l'antiga retòrica clàssica (actualitzada per a l'examen dels discursos persuasius contemporanis), enriquits amb les aportacions eclèctiques de l'etnografia de la comunicació (Goffman), la lingüística cognitiva (Lakoff) i la teoria de l'argumentació de Van Eemeren i Grootendorst (que aquests autors anomenen «pragmadiàlectica»). D'aquesta manera, van sorgint al llarg dels anys els diferents fonaments de la recerca d'aquests dos estudiosos: l'estructura general del discurs argumentatiu, els conceptes de personalitat discursiva i de marc cognitiu i les normes dialèctiques de l'argumentació. Pujante i Morales indiquen l'amplitud (i, per tant, complexitat) de l'objecte d'estudi (les relacions entre poder, ideologia i llenguatge) per justificar la varietat d'enfocaments metodològics que engloba la recerca adscrita a l'ACD i subratllen l'originalitat en el context europeu de l'aproximació retòrica que ells adopten en els seus treballs. Així mateix, destaquen el que qualifiquen de «responsabilitat ètica de la investigació», és a dir, el paper social del lingüista en la censura de la manipulació i el domini que s'exerceix mitjançant el discurs com a creador de desigualtat i opressió. Aquest plantejament crític de la labor acadèmica significa, així, una «revitalització de la tradició humanística». Lluís Payrató tanca aquesta primera

part del volum amb un capítol en què insisteix en el rol crucial que té el context en la configuració del discurs i la incorporació progressiva de diferents canals de transmissió en una societat tecnològicament sofisticada com l'actual, és a dir, allò que s'anomena «multimodalitat». Si bé l'autor dedica poc espai a reflexionar sobre l'ACD, en canvi remarca, com la resta d'autors, els límits imprecisos de l'anàlisi del discurs, un atribut inevitable en un moment històric com el nostre en què cada vegada s'advoca més pel caràcter interdisciplinari de la recerca en les ciències humanes i socials.

La segona part de *L'ull despert* constitueix, precisament, una mostra diversa de l'heterogeneïtat de mètodes que emprà l'ACD i de la varietat de discursos que examina, tot i que amb un tret comú: l'atenció a les desigualtats socials, el poder i la ideologia. En el seu capítol, M. Luisa Villanueva i Noelia Ruiz apliquen la teoria dels *topoi* a l'estudi del discurs que alguns líders polítics van sostenir sobre la Guerra d'Iraq en 2003. A més del funcionament dels *topoi*, les autores completen la seua anàlisi amb aspectes relatius a la retòrica de l'argumentació i les estratègies enunciatives. Les conclusions que extrauen són que el discurs de George Bush està configurat al voltant d'un patró d'oposicions axiològiques entre «moral» i «immoral», d'una manera semblant a la polarització que Tony Blair estableix entre «joc net» i «joc brut». En canvi, l'argumentació de Dominique Villepin no és bipolar, sinó que desplega un ventall de punts de vista que s'adeqüen al seu paper com a mediador en el conflicte. Mentre que els dos primers opten per resoldre un problema eliminant-lo directament, l'argumentació del polític francès pretén persuadir a través del raonament i la reflexió. En el capítol següent, Andreu Casero analitza els textos periodístics que van informar sobre el tancament a Barcelona de centenars d'immigrants el 2001 arran de la promulgació de la llei d'estrangeria. L'estudiós fa servir la perspectiva teòrica de la sociologia de la comunicació i de l'ACD, que afavoreixen l'anàlisi qualitativa de les dades en detriment de la metodologia merament quantitativa. El treball es fonamenta en l'anàlisi del context (la llei d'estrangeria), l'accés al discurs informatiu (basat en la premissa segons la qual el poder sobre el discurs és una qüestió d'accés, és a dir, el poder està exercit per aquell que controla el discurs) i les estratègies discursives que modelen la representació social dels immigrants. Casero explica que la representació dels immigrants està constituïda a l'entorn de l'eix «legal» i «il·legal», promou la seua percepció com a treballadors abans que persones i els vincula a la delinqüència. Les estratègies discursives que els diaris empen són de caràcter lèxic (metàfores amenaçadores per crear alarma social, generalització per crear estereotips) i la polarització entre «ells» (atributs negatius) i

«nosaltres» (virtuts positives). Tot plegat, la construcció periodística de la identitat dels immigrants s'assoleix a través de tres eixos: la legalitat i la il·legalitat, la feina (es consideren mà d'obra només) i la caracterització com a radicals i intransigents. La premsa separa les protestes dels immigrants del debat suscitat per la llei d'estrangeria i contraposa constantment el discurs de la seguretat i el de la solidaritat, de manera que la qüestió de la immigració es presenta com un conflicte. A través de l'anàlisi del discurs i de la psicoanàlisi, Laia Climent examina la representació del cos femení en els anuncis i els nous models de dona que promou la publicitat: la dona «capritxosa» que consumeix compulsivament i la dona que rebutja el seu propi cos per imperfecte. La publicitat influeix en el comportament social, especialment el de les adolescents que pateixen trastorns físics i psíquics per pretendre emular aquests models. Climent també emfatitza la vinculació que la publicitat té amb el discurs del neoliberalisme en potenciar el consumisme desmesurat.

El capítol següent s'ocupa d'un dels fenòmens mediàtics que més protestes ha generat per part de sindicats, associacions culturals i cíviques, periodistes i partits polítics progressistes: la gestió de Radiotelevisió Valenciana. En concret, Carla González i Isabel Olid analitzen una sèrie de noticiaris de Canal 9 d'agost de 2010 per demostrar que aquest mitjà de comunicació manipula la informació i adoctrina l'audiència. Després de fer unes consideracions generals (el marc referencial dels noticiaris és Espanya, s'exalta constantment València com a centre tecnològic amb afirmacions hiperbòliques o infundades, es banalitza la identitat dels valencians reduint-la a estereotips i s'ometen dades desfavorables a la gestió del govern), les autores exploren la selecció temàtica i es detenen en l'estudi d'una notícia concreta sobre la Ciutat de les Arts i les Ciències, emblema de la política de grans esdeveniments i monuments del Partit Popular. Pel que fa a la tria d'informació, González i Olid detecten un 40% de continguts trivials (successos, societat), als quals es dediquen, a més a més, major temps que a la resta; així mateix, observen una omissió sistemàtica de dades importants per a la interpretació de les notícies (fenomen que anomenen «descontextualització»), el predomini d'arguments emotius, l'ús de paraules i expressions elogioses amb el govern valencià i la redundància d'actors que repeteixen les mateixes dades en la mateixa notícia i ofereixen, doncs, un únic punt de vista sobre els fets. Per mitjà de les aportacions que procuren els estudis de gènere i la psicoanàlisi, Josep-Anton Fernández explora la relació que s'estableix entre la construcció del subjecte masculí i la ideologia «no nacionalista» (l'atac al catalanisme i a la política lingüística de Catalunya) en dues obres

autobiogràfiques de Xavier Pericay i Lluís M. Todó. El punt clau de la seua anàlisi és el concepte freudià de «novel·la familiar», el relat mitjançant el qual «l'infant escenifica el drama d'identificació i d'ambivalència, d'amor i rivalitat, de separació i reconciliació amb els seus pares». Els pares equivalen, és clar, a pàtria. Si el problema principal de l'autobiografia de Pericay és el lament per la manca de reconeixement públic de la seua obra, en canvi el de Todó és la dialèctica entre l'autenticitat i la falsedat, lligades a la llengua i la identitat i a la construcció de la personalitat pròpia. En l'últim capítol, Óscar Díaz tracta les línies de convergència de la traductologia i l'ACD, concretament, l'adopció d'una perspectiva crítica en els estudis sobre traducció. És obvi que la traducció té una funció essencial en la reproducció del poder i la ideologia dels textos, que és l'objectiu central de l'ACD. D'acord amb Díaz, aquest canvi de perspectiva en els estudis traductològics implica un *power turn*, *social turn* o *ideological turn* en l'evolució de la matèria, segons la qual la traducció actua com a mediació comunicativa entre individus situats en unes determinades coordenades socials i culturals i contribueix, entre altres, a difondre els estereotips culturals. Les traduccions il·lustren les relacions polítiques a través d'operacions de coerció i ocultació (censura de textos, per exemple), resistència (transformació de l'original per adaptar-lo a les expectatives del receptor) i legitimació o descrèdit en la manera de presentar un col·lectiu. En aquest sentit, com que a compleix una funció de reproductora ideològica, hauria d'evitar la perpetuació automàtica i acrítica de les normes dominants.

En definitiva, *Lull despert* amplia la producció d'estudis discursius en català i també el seu abast, en incorporar-hi una dimensió crítica que acosta la tasca acadèmica a la societat, de la qual roman massa sovint desvinculada.

ANTONI MAESTRE
Universitat d'Alacant

Peter Cocozzella, *Text, Translation, and Critical Interpretation of Joan Roís de Corella's «Tragèdia de Caldesa», a Fifteenth-Century Spanish Tragedy of Gender Reversal*, Lewiston/Queenston/Lampeter, The Edwin Mellen Press, 2012, 251 pp.

Tant el títol descriptiu d'aquesta obra, com les paraules amb què Peter Cocozzella comença el seu prefaci, són una bona síntesi de què és i per a qui és aquest

volum: «The present monograph introduces to the English-speaking world an unusual dramatic piece, entitled *Tragèdia de Caldesa*, written in Catalan by the distinguished humanist, Joan Roís de Corella (1435-1497)». Les respostes a aquestes qüestions són essencials per a valorar aquest nou producte crític.

El monogràfic de Cocozzella està escrit per i per al context acadèmic americà no especialista en literatura catalana, amb la bona voluntat de difondre una obra com la *Tragèdia de Caldesa* en un àmbit en el qual no és coneguda. El paper d'aquest investigador en la difusió del catalanomedievalisme als Estats Units és indubtable i, en aquest sentit, se li ha de reconèixer el seu compromís amb la literatura catalana, del qual aquest llibre és una mostra més. Pensant en el seu lector model, s'hi tradueixen les citacions textuais i s'hi fan notes a peu de pàgina que un lector avesat en la literatura catalana no necessitaria; tot plegat, tanmateix, allarga el monogràfic i entorpeix la lectura que en puga fer un especialista sobre el tema. Valga com a exemple la primera de les notes, sobre la pronúncia de l'antropònim del poeta: «Joan —pronounced <joowän> (monosyllable rhyming with “one”— is the Catalan equivalent of the Castilian ‘Juan’ and the English ‘John’»; o bé el fet que en el primer dels capítols, es fa més evident l'innecessari doble espai de les notes, que, més enllà del caràcter introductor i a la figura de Corella, per la seua extensió arriben a donar lloc a pàgines sense cos de text, com ara la 14 i la 15. En aquesta línia hem de justificar també que no s'hi planteja la possibilitat d'elaborar una edició crítica de la *Tragèdia*, mentre que sí que s'hi tradueix el text: tot i que la versió anglesa de Cocozzella aconsegueix una funció pragmàtica, coherent amb el destinatari model, és una llàstima que no s'hi esmente la traducció anterior de Curt Wittlin, perquè se n'aprofiten solucions considerades correctes o se'n qüestionen d'altres.

L'altre aspecte que defineix el llibre de Cocozzella és la consideració de la *Tragèdia de Caldesa* com una obra dramàtica, encara que des d'una «intrinsic theatrically» que alterna amb tractaments més decididament teatrals, una perspectiva d'anàlisi fonamentada en l'estudi de Kelly sobre el gènere tràgic en l'edat mitjana. Tenint en compte que aquesta és la base del llibre i que la darrera crítica corellana relaciona aquesta obra amb la poesia lírica més que no amb el teatre, potser trobe entrebancs perquè el seu discurs qualle entre els investigadors especialitzats d'aquesta banda de l'oceà. Aquesta obreta de Roís de Corella desenvolupa tòpics lírics en prosa, a partir d'un nucli poètic que són les veus dels enamorats, com ja ens va ensenyar Lola Badia; en realitat, sembla una contextualització en prosa per a aquests poemes, més que no

una peça teatral; en qualsevol cas, apropar-se a aquesta obra des de la pretesa dramàtica és una línia que, efectivament, no s'hi havia desenvolupat i que explora noves hipòtesis, més enllà que resulten productives.

L'anàlisi de conjunt té un cert caràcter impressionista, amb allò que té de positiu i de negatiu, tot i el perill de presentar-nos aquesta obra com una lectura deconstruïda i deconstructiva de la *Tragèdia de Caldesa*. És ben interessant la seua comparació amb el Comanador Escrivà i, de fet, de segur que aquesta línia encetada ací donarà lloc a futures aportacions, no tant per a llegir Corella, però sí per entendre la seua influència en la comunitat literària més propera i, a través d'ella, en la generació posterior. No podem negar l'originalitat de l'apropament crític que Cocozzella fa a aquesta obra, des dels referents psicoanalítics lacanians barrejats amb les perspectives isidorianes, fins *La casa de Bernarda Alba*, passant pel seu ben conegut Moner, pel *Grisel y Mirabella*, per la *Celestina*, per *Fuenteovejuna* o, fins i tot, pel *Don Giovanni* de Mozart. I tot amb Milton al darrere. A partir d'aquests referents tan variats cronològicament i culturalment, ens podríem fer una idea més o menys encertada de com entendran aquesta obra els seus lectors naturals; no obstant això, no cal recórrer a l'especulació, perquè Marilyn Gaddis Rose ens ho evidencia en el seu pròleg i amb això ens quedem, perquè cadascú valore la funció i les lectures que es puguen fer de la *Tragèdia de Caldesa* a partir d'aquest estudi, a través del qual Corella passa a formar part d'una nova comunitat textual:

In short, this is a scenario worthy of Henry Miller (*Crazy Cock*) and Claude McKay (*Home to Harlem*) without the masculine posturing of Ernest Hemingway (*The Sun Also Rises*) and F. Scott Fitzgerald (*This Side of Paradise*). The dominatrix is in the spirit of Erica Jong (*Fear of Flying*). What is lacking is the resignation of Marie d'Agoult (*Nelida*), the triumph of George Sand (*The Devil's Pool*) or the discreet satisfaction of Mary Lavin ("The Nun's Mother" and some of the stories from *In a Café*).

While Cocozzella is careful to place the *Tragèdia* in the fifteenth century, readers who inevitably will read the study as themselves are in for an anachronistic treat.

JOSEP LLUÍS MARTOS
Universitat d'Alacant

Xavier LABORDA, *El anzuelo de Platón. Cómo inventan los lingüistas su historia*, Barcelona, Editorial UOC, 2013, 183 pp.

La historiografia lingüística és una part de les ciències del llenguatge i la comunicació que inclou diverses subdisciplines, caracteritzades per un doble vessant: la perspectiva diacrònica i la construcció autoconscient. La història de la lingüística n'és una. I les seves aportacions se situen en una certa perifèria dels estudis lingüístics, quasi en la frontera amb uns altres àmbits científics, com ara la història cultural o la sociologia del coneixement. Aquesta condició en part híbrida pot explicar que no abundin els treballs de reflexió teòrica sobre l'activitat dels lingüistes en tant que historiadors. És un dèficit parcial, constatable en les tradicions científiques de llengües amb molt de pes sociopolític i econòmic, que s'aguditza a casa nostra. Tanmateix, la pràctica de l'autoanàlisi crítica es mostra com una exigència profilàctica a fi d'evitar simplificacions i dogmatismes i esmolar alhora les eines de la dissecció teòrica.

A pal·liar el referit dèficit i a exercitar el saludable costum de la musculació teòrica aplica Xavier Laborda aquest llibre, que té la virtut de fer fàcils qüestions que d'entrada no ho són gens. El professor Laborda, titular de lingüística a la Universitat de Barcelona, té una acreditada solvència en estudis de comunicació, en particular en el desvetlament dels recursos retòrics i pragmàtics que es mobilitzen tant en la comunicació privada com en la pública. L'obra que ara ens ofereix, sota la rúbrica editorial de la Universitat Oberta de Catalunya, dins la sèrie de manuals de comunicació, reelabora una dotzena llarga de textos apareguts entre 2002 i 2013 en diferents publicacions especialitzades. Val a dir que no es tracta d'una mera juxtaposició de papers, relligats, com passa sovint, de qualsevol manera, amb puntades maldestres i costures estrafetes. És un llibre orgànic, ben travat, que exposa una reflexió meditada i gens espúria. La primera part del títol és, valga la redundància, un ham expressiu, que juga amb el coneixement referencial del lector (Plató) i amb la incògnita del substantiu («anzuelo»). Però el subtítol ja ens situa en l'horitzó que l'autor pretén explorar: la naturalesa construïda del discurs sobre la història de la lingüística.

La matèria del llibre no resultarà fàcil ni assequible a un lector que no gaudeixi d'uns certs coneixements previs. O si més no d'una certa actitud empàtica envers el que significa el coneixement històric. Laborda parteix del principi que la història de la lingüística és una narració interpretada. Un conjunt de relats amb la intencionalitat de legitimar o somoure el present, darrere dels quals hi ha narradors contingents.

Historiadors de la reflexió lingüística en qualsevol de les seves formes que, fruit d'un context, amalgamen en un tot emocions i coneixements racionals. I que produeixen un constructe intel·lectual que aspira a ser científic, que sempre té una dimensió ideològica i que se substancia en la materialitat del discurs, generalment del discurs escrit en una llengua natural determinada.

En les paraules d'introducció, el professor Laborda comença afirmant que la història es resumeix en tres conceptes (historiadors, models i relats) que li serveixen per denominar les tres parts o capítols en què articula l'exposició. El capítol primer, «Historiadores, narradores», reuneix tres estudis breus: 1) sobre l'historiador danès Vilhelm Thomsen, autor de la primera història de la lingüística publicada (1902); 2) sobre Robert Henry Robins, a qui devem la més coneguda obra de divulgació sobre història del pensament lingüístic, i sobre l'escola de lingüística britànica en què s'inscriuen la figura i l'obra de Robins; i 3) sobre l'obertura teòrica i estilística que s'opera amb l'obra historiograficolingüística d'Umberto Eco.

En aquesta primera part ja s'aprecia el que és una constant en la resta del llibre: cada apartat té un subtext que va més enllà de la literalitat del tema tractat. Així, el recordatori a Thomsen com a «pare fundador» de la subdisciplina dóna peu a una reflexió sobre els orígens i, el que és molt més important, sobre el deute de gratitud que tenim contret amb els nostres avantpassats intel·lectuals. Un deute ben paradoxal, ja que hi ha una contradicció entre l'homenatge als predecessors i l'oblit de les seves ensenyances. Aquesta idea subjau també en les pàgines de l'apartat segon, en què Laborda glossa un llibre d'autobiografies de grans personalitats de la lingüística britànica: el ja referit Robins, Lyons o Halliday, entre vora dues dotzenes de noms. Un llibre que inspira a Laborda conspícues consideracions sobre l'autopercepció dels lingüistes. I és que en la construcció del discurs de la història va aparellada la construcció de l'historiador. Quan aquest, com és el cas d'Umberto Eco, apareix doblat de creador literari i publicista, la seva construcció discursiva es carrega d'una ambició que ultrapassa el clos de la discussió acadèmica i s'acosta als dominis de la cultura de masses. Laborda ens recorda que Eco és el paradigma de l'intel·lectual mediàtic, les obres del qual tenen una recepció molt superior a les que se cenyeixen al circuit universitari.

El capítol segon s'intitula «Paradigmas» i reuneix cinc estudis. En el primer, «Retòrica y paradigma cívico», Laborda revisa la tendència de manuals i monografies d'història de la lingüística a escamotejar la retòrica o a assignar-li un paper ben secundari. L'autor advoca perquè es recuperi el pes d'aquesta disciplina, que constitueix *de*

facto el primer metallenguatge sobre la comunicació verbal i les pràctiques discursives. Fet i fet, augura el professor Laborda que mentre no s'entengui la dimensió retòrica com a constitutiva dels textos objecte de discussió històrica, i fins i tot de la pròpia història de la lingüística, aquesta no trobarà el lloc medul·lar que hauria d'ocupar en la panòplia de les ciències del llenguatge i es limitarà a representar-hi un paper excèntric.

El segon estudi d'aquest capítol és el que dóna títol al conjunt del llibre. Constitueix una anàlisi de les potencialitats i limitacions inherents al *Cràtil*, el diàleg platònic en què una llarga tradició de pensament historicolingüístic i filosòfic identifica una formulació embrionària de la teoria del signe lingüístic. La retòrica també és un *leitmotiv* d'aquesta segona part i de tot el llibre. No pot ser altrament, vist que l'autor és, com ja s'ha suggerit, un dels millors coneixedors dels estudis que vinculen la tradició secular de la retòrica clàssica amb les formes i anàlisis de la persuasió moderna. També de retòrica i de persuasió, com a eina i mirall de la diferenciació social, tracta en el fons el tercer estudi d'aquest bloc central, on l'autor estudia la figura i l'obra de George Bernard Shaw i la seva peça teatral més coneguda, la comèdia *Pigmalió*. Shaw, socialista convençut, creia en el poder de l'educació i de la ciència, de la qual la lingüística (la fonètica, la dialectologia social, la sociolingüística...) és l'exponent recreat en *Pigmalió*.

Com es pot intuir, l'autor reivindica com a part integrant de la història de la reflexió lingüística objectes (autors, textos, pràctiques...) que aparentment en quedarien fora. És el cas de Shaw i la seva multiversió comèdia. O de l'objecte del darrer apartat del capítol («Estudio del caso: canon monumental») on descriu i analitza una part del llegat monumental de la seva *alma mater*, la Universitat de Barcelona, l'edifici històric de la qual s'alça al llarg de la segona meitat del segle XIX. En concret, estudia la galeria d'estàtues que hi ha al vestíbul i la de pintures de gran format i tema històric que pengen a les parets del paranímf. En un deliciós recorregut per la història, reconstrueix el context polític, sociocultural i artístic que generà aquests referents, així com la seva funcionalitat acadèmica. Ara, el missatge de fons és que no es pot dissociar la història de la lingüística de les altres dimensions del passat, i ben en particular de la història dels llenguatges artístics, les mentalitats, les formes de la vida quotidiana. Aquest principi s'apunta també en l'apartat quart del capítol, «Hermenèutica, intèrprete de la història», el més dens de tot el llibre, per tal com se centra en un repàs conceptual, manllevant aportacions diverses: Barthes, Veyne, Lozano, Lledó...

El capítol tercer i últim «Relatos», està integrat per sis nous apartats, que comparteixen el comú denominador de ser petites narracions d'un esforç històric individual o

col·lectiu; aportacions singulars a una història de la comunicació humana, articulada al voltant del llenguatge verbal. En aquest horitzó ens trobem en primer lloc amb una raresa. A les acaballes del franquisme, pel març del 1972, Castelldefels va acollir un congrés internacional d'arquitectes que, sota el lema «Arquitectura, Historia y Teoría de los Signos», pretenia articular una semiòtica de l'arquitectura inspirada en els models potents de la lingüística coetània: l'estructuralisme europeu i nord-americà i l'encara incipient gramàtica generativotransformacional. Val a dir que l'intent de trasplantar conceptes i mètodes d'una manera més aviat mecànica quedà lluny de ser reeixit. Però allò que importa és l'esforç de diàleg i inseminació recíproca entre els diferents dominis del coneixement humà.

Certament l'arquitectura és una pràctica social i artística on podem reconèixer una particular utilització retòrica dels espais, les formes, els volums, els materials, els dispositius ornamentals... I com en tot ús retòric, darrere de les formes hi ha les relacions de poder, els conflictes, les formes de dominació... Un entrellat que, de manera simplista, podem reduir al binomi retòrica/poder, que reapareix amb arguments i escenaris físics i mentals diferents en els tres apartats següents del capítol tercer, dedicats respectivament a les figures de Mark Twain («Twain, el orador magistral»), Samuel Pepys («Pepys, biógrafa secreto») i els gramàtics jansenistes de Port-Royal («Invención de la lingüística cartesiana»). Laborda reivindica la capacitat oratòria de Samuel Langhorne Clemens, més conegut per Mark Twain, escriptor, humorista, publicista i agitador de consciències. Twain, amb molta més càrrega moral i filosòfica de la que ell es mostrava disposat a acceptar, partia de la preeminència de la capacitat de persuasió innata i defensava el principi que l'eloqüència no ha nascut de la tècnica retòrica, sinó la retòrica de l'eloqüència.

Les coordenades en què desenvolupà la seva obra el polígraf, científic i funcionari reial Samuel Pepys són ben diferents. Fill de la tradició puritana, conegué les convulsions socials i polítiques de la Gran Bretanya siscentista i assistí com a testimoni directe a episodis devastadors, com la terrible epidèmia de pesta de 1665 o el gran incendi que destruí Londres el 1666. De tots aquests fets ens deixà testimoni directe en un diari privat, escrit en codi taquigràfic, transcrit i editat el 1825. La prosa de Pepys, vibrant i directa, és una contribució singular a la història literària de l'anglès modern. Com ho és igualment, de singular, la seva col·laboració amb John Wilkins en la comesa de preparar una interllingua supranacional. Pepys i Wilkins s'adscriuen així a la tradició del projectisme lingüístic, que al seu temps va donar uns altres noms eminents.

Coetanis de Pepys i Wilkins, els gramàtics de Port-Royal (Antoine Arnauld, Claude Lancelot i Pierre Nicole) són exponent d'una mentalitat burgesa rigorista, que malda per eixamplar els límits de l'espiritualitat catòlica, associada, entre altres factors, a les prerrogatives del llatí o dels membres de la Companyia de Jesús. La dimensió política dels homes de Port-Royal no passa desapercebuda. Tanmateix, la visió actual de la seva obra està subjecta a la reivindicació interessada que en va fer Noam Chomsky el 1966, identificant-los amb la lingüística cartesiana. En aquest apartat, Laborda exposa molt bé el vincle de vegades indestriable entre els fets i les interpretacions i conclou que la interpretació chomskyana d'aquests gramàtics és una mostra de la invenció d'una tradició contradictòria i errònia.

El penúltim apartat del capítol («Babel y la biblioteca, máscaras del mito») explora dos referents en certa manera paral·lels: el mite bíblic de la torre de Babel i la llegenda de la biblioteca d'Alexandria. La història de la lingüística arrenca d'aquests dos mites universals, cadascun dels quals entranya un relat inesborrable. El mite babèlic del Gènesi explica l'aparició de la diversitat lingüística com a càstig a la supèrbia humana. Versió hebrea del mite de Prometeu, propicia l'aparició del coneixement aplicat i especulatiu sobre les llengües, resultat de la incomprensió recíproca entre els grups humans. Per la seva banda, el nom d'Alexandria evoca els referents civilitzadors de la cultura hel·lènica en les seves dimensions materials (far, port, biblioteca, muséion...) i s'associa, en el domini específic de la història lingüística, a la figura de Dionís de Tràcia (170-90 aC), tingut pel primer gramàtic, com a presumpte autor de la *Téchnē grammatiké* o *Art de la gramàtica*. Cap dels dos mites es pot sustentar avui. El de Babel respon als usos arquitectònics de la cultura acadicosumèria i queda invalidat davant els nombrosos indicis que els orígens del llenguatge apunten a la poligènesi i no a la monogènesi. Pel que fa al mite de la biblioteca, sabem que les seves dimensions han estat exagerades i que és discutible que mai cremés. Quant a la gramàtica atribuïda a Dionís, segurament fou una obra coral, reescrita per diverses generacions d'escribes al llarg dels segles.

Més enllà del contingut factual i el valor de veritat, els mites interessen a la història de la lingüística perquè són metàfores potents per a la transmissió d'axiomes, idees o valors cohesius. Això confirma una idea implícita en el llibre de Xavier Laborda: la història sempre parla del present amb arguments del passat; els lingüistes llegeixen en els textos o les pràctiques comunicatives pretèrites les petges del present. Una tal constatació, però, no ha de derivar envers el presentisme anacrònic. Més aviat implica ser conscients que busquem en el passat respostes als interrogants i neguits d'avui.

Aquesta idea reapareix en l'apartat final («Conclusión: el narrador ante el emperador»). Aquí l'autor intercala dues petites narracions de la tradició oral persa, reelaborades per l'escriptor britànic d'origen indoafgà Idries Shah. Es tracta de dues anècdotes que confronten Tamerlà, el totpoderós emperador mogol, dipositari de la veritat absoluta, i Nasrudín, un mul·là d'anar per casa, el savi indocte i intuïtiu, tot un personatge popular de la cultura sufí, que encarna de manera fefaent una noció més dúctil i relativa de la veritat. Nasrudín desarmarà amb ironia i enginy l'emperador. Laborda es val d'aquests breus contes tradicionals per reivindicar que la tasca de l'historiador de la lingüística està més pròxima al tarannà de Nasrudín que al de l'emperador. Al capdavant «La función del historiador no es narrar la verdad de nuestra historia, sino analizar la historia de nuestras verdades» (p. 165).

Comptat i debatut, tot el llibre de Xavier Laborda traspua l'esperit d'aquests apòlegs sufís, contingut en el judici i elegant en les formes. I constitueix un harmònic conjunt de reflexions, desgranades amb tres òptiques complementàries: el subjecte que història, el model de coneixement històric en què inscriu la seva narració i el relat que es comunica a un lector àvid de saber. Un conjunt de reflexions que contribuirà a inserir el valor de la història en la trama vital i professional dels aspirants a lingüista.

MIQUEL NICOLÁS
Universitat de València